

Csákó Judit

VOLT-E KRÓNIKÁSA II. ANDRÁSNAK?

Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához*

A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának – olvashatjuk a Riccardus-jelentésben azokról a domonkos szerzetesekről, akik, mielőtt útra keltek volna a keleten maradt magyarok felkutatására, az írott hagyományban próbáltak meg tájékozódni népünk történetének kezdeteiről.¹ Vajon miféle magyar történet állhatott Ottó fráter és rendtársai rendelkezésére 1232-ben — három esztendővel Julianus első útja, illetve II. András halála előtt —, amikor elindultak, hogy a *Magna Hungariában* élő magyarokat megkeressék?² Készülhetett-e — Anonymus regényes honfoglalás-elbeszélése³ mellé — egy, az Árpádok történetét a 13. század

---

* A kézirat figyelmes átolvasásáért és megjegyzéseikért Körmendi Tamásnak (ELTE BTK), Mikó Gábornak (MTA–HIM –SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) és Zsoldos Attilának (MTA BTK TTI) tartozom köszönettel.

¹ „Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum (...)” – Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und der Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. P. ins Ural-Gebiet (1234–1235) und nach Ruåland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Ed. Heinrich Dörrrie. Mit einer Beilage von W. Heissig. Göttingen 1956. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologische–historische Klasse. Klny.) 151–161.: 151. A forrás latin nyelvű szövegét ld. még *Fontes autentici itinera (1235–1238) fr. Iuliani illustrantes*. Ed. László Bendefy. (Études sur l’Europe centre-orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek) Bp. 1937. 21–34.; *Relatio fratris Ricardi*. Ed. Iosephus Deér. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 529–542. A magyar fordítás helye: A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. Nagy-Magyarország dolgáról, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében. Ford. Györffy György. In: *Tatárjárás*. Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. (Nemzet és emlékezet) 117–122.: 117. Ld. még in: *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései*. Szerk. Györffy György. Bp. 1965. 39–44.; *Julianus barát és a Napkelet felfedezése*. Szerk. Györffy György. Bp. 1986. 61–70.; *A tatárjárás emlékezete*. Vál., szerk., jegyz. Katona Tamás. Bp. 1987. (Pro memoria) 117–125.

² A történelmi kontextushoz ld. *Györffy György: Bevezetés*. In: *Napkelet felfedezése i. m.* 5–35., kül. 17–18.; *Csukovits Enikő: A földrajzi megismerés útjai Európában (az ókortól a nagy földrajzi felfedezések megindulásáig)*. Századok 144. (2010: 2.) 255–299., kül. 275–277.

³ P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed. Aemilius Jakobovich – Desiderius Pais. In: SRH I. 13–117. (a továbbiakban: Anonymus). Magyar fordítását l. *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László – Bollók János, az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémy László. Bp. 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) (a továbbiakban: AKS) 7–86.

hajnaláig elbeszélő krónika annak a magyar uralkodónak az udvarában, akinek nevét nem annyira *nove institutiones* néven elhíresült belpolitikai intézkedései,⁴ mint inkább merániai származású hitvesének meggyilkolása, avagy költséges, ám kevésbé eredményes szentföldi vállalkozása révén ismerte meg Nyugat-Európa?⁵ Jelen dolgozatban erre a kérdésre kísérlek meg választ találni.

Bár a kutatás nem számol feltétlenül krónikafolytatással a 13. század elején, a címben megjelölt téma — annak problematikája, hogy működhetett-e II. András környezetében egy, a korábbi gestát átdolgozó, a magyarok történetét esetleg saját korának eseményeivel is kiegészítő történetíró — nem minden előzmény nélkül való a szakirodalomban: Marczali Henrik,⁶ Pauler Gyula,⁷ valamint Sebestyén Gyula⁸ immáron több mint egy évszázaddal ezelőtt papírra vetett megjegyzéseit követően Csóka J. Lajos 1967-re dolgozta ki egy 1210 körüli — igaz, pannonhalmi szerző alkotásának tekintett — Nemzeti Krónika teóriáját.⁹ A Szent László erényeit tárgyaló 139. krónikafejezet elemzését adva Szovák Kornél ugyancsak II. András-kori redakciót vélelmezett,¹⁰ ám a kutatás a gestaszerkesztmény 13. század eleji átdolgozásával kapcsolatban leginkább Kristó Gyula téziseit idézi. Több ízben is előadott, a legrészletesebben 1994-ben kifejtett nézeteit a szegedi professzor a középkori történetírásunk kézikönyvéül szolgáló *Magyar historiográfia* lapjain is összefoglalta.¹¹

Magam a 13. századi magyar történeti hagyományt vizsgálva nem egy alkalommal támaszkodtam Kristó azon hipotézisére, miszerint Anonymusszal csaknem azonos időben, II. András korában működhetett Magyarországon egy, a korábbi gestát átszerkesztő krónikairó. Elsőként a champagne-i Albericus Trium Fontium (Albéric de Troisfontaines, Aubry de Trois-Fontaines, Troisfontaines-i Alberik) magyar vonatkozásokban gazdag világkrónikája¹² nyomán

⁴ *Kristó Gyula*: II. András „új intézkedései”. Századok 135. (2001: 2.) 251–300.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53. (2011: 1.) 1–38.

⁵ *Vö. Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori disszertáció. [Kézirat, 2008.] 6–10., 14. II. András szentföldi vállalkozásához l. még *Veszprémy László*: II. András magyar kereszties hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő 2006. 99–111.

⁶ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútffői az Árpádok korában. Bp. 1880. 62–63.

⁷ *Pauler Gyula*: A magyar nemzete története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Bp. 1899². II. 604–605.

⁸ *Sebestyén Gyula*: A magyar honfoglalás mondái. I–II. Bp. 1904. I. 269–276.

⁹ *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) 527–561.

¹⁰ *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezetének forrásproblémái.) Századok 134. (2000: 1.) 117–145., kül. 133–138.

¹¹ *Kristó Gyula*: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp. 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135.); *Uő.*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp. 2002. 43–49., 66. – Kristó Gyulának a problematikával kapcsolatos különféle állásfoglalásait dolgozatomban I. egységében tekintem át.

¹² *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Hannoverae–Lipsiae 1826–2000. (a továbbiakban: MGH) XXIII. 631–950. (a továbbiakban: Albericus) A krónika magyar vonatkozású részeinek latin nyelvű kiadását l. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum*

gondolkodtam el annak kérdésén, hogy rekonstruálható-e egy-egy apró részletében — közvetett módon, a krónikakompozíció szövege mellett más kútfők tanúságtételét is figyelembe véve — a II. András-kori írott tradíció. A problematikára ugyancsak ráirányította figyelmemet a hazai medievisztikában mesés adatai miatt kevésbé ismert Magyar–lengyel Vegyes Krónika (*Chronicon mixtum, Chronicon Hungarico–Polonicum*)¹³ magyarországi forrásainak tanulmányozása.¹⁴

Mi indokolja mindezek után, hogy elbeszélő hagyományunk 13. század eleji fejlődését — vagyis azokat a halovány sejtéseket, amelyeket egy II. András-kori krónikaíró működésével kapcsolatban megfogalmazhatunk — önálló dolgozatban mutassam be? Két okból is szükségét látom, hogy a problémát új-fent elővegyem. 1. Egyrészt azért vélem fontosnak a kérdéskör ismételt tárgyalását, mert a tatárjárás előtti gestaátdolgozásokkal kapcsolatban magának Kristónak az álláspontja sem tekinthető egyértelműnek. Életművén belül a szegedi középkorász eltérő nézeteket fogalmazott meg annak vonatkozásában, hogy mikor is kerülhetett lejegyzésre a Riccardusnál említett keresztény magyarok gestája, de változni látszanak elképzelései azt illetően is, hogy a gestaszerkesztmény hány redakciós fázisával számolhatunk a 13. század első felében. 2. Indoklásra szorul továbbá, hogy miért feltételezek írásaimban — megjegyzem, Kristó kései álláspontjától eltérően — egyetlen 13. század eleji gestaátdolgozást: egy olyan krónikaredakciót, amely 1213 után, ám még II. András életében keletkezhetett.

Szeretném előljáróban jelezni, hogy a jelen dolgozatban feltett kérdésekre — már csupán azért is, mert elenyésző a valószínűsége annak, hogy a jövőben újabb, a vizsgálatokba bevonható gestakézirat kerül elő — végleges válaszok aligha lesznek adhatóak. Talán valamelyest nagyobb biztonsággal szólhatunk ugyanakkor a 12. század végének – a 13. század elejének elbeszélő hagyományáról, ha a szakirodalomban napvilágot látott teóriák néhány problémás pontjára rávilágítunk.

MCCCI. Ed. Albinus Franciscus Gombos [– Csaba Csapodi]. I–IV. Bp. 1937–1943. (repr. Bp. 2005–2011) (a továbbiakban: CFH) I. 23–34. (107. sz.). A forrással kapcsolatban l. Repertorium fontium historiae medii aevi. I–XI/4. Ed. Augustus Potthast – Raffaello Morghen – Girolamo Arnaldi. Roma 1962–2007. (a továbbiakban: RF) II. 167–168.; *Almás Tibor*: Albericus Trium Fontium. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 35.; *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András i. m. 151–157.; *Régis Rech*: Alberich of Troisfontaines [Aubrey]. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed. Graeme Dunphy et al. I–II. Leiden–Boston 2010. (a továbbiakban: EMCh) I. 23.

¹³ *Chronicon Hungarico–Polonicum*. Ed. Iosephus Deér. In: SRH II. 289–320.; *Chronica Hungaro–Polonica. Pars I. Textus cum varietate lectionum*. Ed. Béla Karácsonyi. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica. XXVI. Szeged 1969. (a továbbiakban: ChHP) Magyar nyelvű fordítását l. A lengyel–magyar vegyes krónika. Ford. Tóth Péter. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 9. (2004: 4.) 223–242. A forrásról ld. RF III. 353.; *Ryszard Grzesik*: *Chronicon Hungarico–Polonicum* (Hungarian–Polish Chronicle). In: EMCh I. 348–349.

¹⁴ *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történelmi tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 515–526.; *Uő.*: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. Századok 148. (2014: 2.) 287–334.

I.

Nézzük elsőként is, hogyan vélekedett különböző munkáiban Kristó Gyula a számunkra érdekes gestaátdolgozás — avagy -átdolgozások — kérdésköréről! A szegedi professzort a téma harminc esztendőn keresztül foglalkoztatta: a hipotetikus krónikaszerkesztés(ek)re — hol mindössze érintőlegesen, hol pedig részletezőbb elemzést adva — több írásában is visszatért. Az egyes állásfoglalásokat nem egyszer évtizedek választották el egymástól: a feldolgozások megjelenése között eltelt idő is magyarázza, hogy egy-egy árnyalattal módosította elképzeléseit.

Kristó a 13. század eleji gestaszerkesztés problematikájára már 1970-ben kitért: ekkor azt vizsgálta, hogyan használta fel a 6. századból való *Exordia Scythicát*,¹⁵ illetve Regino prümi apát 10. századi krónikáját¹⁶ a hazai történeti irodalom. A következőket állapította meg: Míg az előbbi munkát feltehetőleg Anonymus aknázhatta ki első ízben Magyarországon, addig Regino beszámolója (vagyis inkább annak Adalbert által készített, a 907–967 közötti eseményeket elbeszélő folytatása) megelőzőleg is ismert lehetett hazánkban. Egy, a 12–13. század fordulóján keletkezett gestaszerkesztésben megjelenhetett — az imént említett *Continuatio Reginonis* tanúságtétele nyomán — nem csupán a szkíta-magyar azonosság gondolata vagy Szkítia földrajzi elhelyezkedésének leírása, de a kalandozások valamiféle bemutatása is. Anonymus — amellet, hogy támaszkodhatott ezen magyar *gestaszerkesztés* szövegére — újra elővette Regino művét (annak *continuatióját*), és bekerült forrásai közé az *Exordia Scythica* is.¹⁷ Ezt a gondolatmenetet folytatta Kristó, amikor Anonymus magyarországi írott forrásairól szólva a névtelen jegyző *Quid plura!*, illetve *Quid ultra!* fordulattal lezárt passzusai mögött hazai gestaszöveget sejtett: azt a 12. század végi – 13. század eleji átdolgozást, amelyről szerinte egyébként Anonymus és Kézai közös motívumai is árulkodnának.¹⁸ Az utóbb említett dolgozat megállapításaira utalt később a szegedi középkorász, amikor a magyarországi hunhagyomány eredetét kutatva úgy foglalt állást, hogy az Attila városára vonatkozó tradíció és Óbuda *Etilburg* megnevezése jelen lehetett már az Anonymus forrásául szolgáló 1200 körüli gestaredakcióban is.¹⁹ (Meg kell itt jegyeznünk, hogy Kristó ezen írásaiban azon alapfeltevésből indult ki, miszerint Anonymus regényes históriáját Kézai nem ismerhette: ennek megfelelően úgy látta, hogy a két gesta előadásában mutatkozó párhuzamok — így a Regino felhasználására

¹⁵ Vö. *Fóti József Lajos*: Góg és Magóg. Irodalomtörténeti Közlemények 23. (1913: 1.) 28–59., kül. 54–59.

¹⁶ RF IX/4. 459–461.; *Kóta Péter*: Regino. In: KMTL 572.

¹⁷ *Kristó Gyula*: Az *Exordia Scythica*, Regino és a magyar krónikák. Filológiai Közöny 16. (1970: 1–2.) 106–115.

¹⁸ *Kristó Gyula*: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. Magyar Könyvszemle 88. (1972: 3–4.) 166–174.

¹⁹ *Kristó Gyula*: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: *Uő.*: Tanulmányok i. m. 313–329., kül. 314–315. A tanulmány korábbi megjelenését l. in: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*. III. Mítosz és történelem. Főszerk. Ortutay Gyula, szerk. Hoppál Mihály – Istvánovits Márton. Bp. 1978. 55–64.

utaló részletek is — szükségképpen közös írott hagyomány felhasználásáról vallanak.)

A 12–13. századi gestaszerkesztések problematikája a *Századok* hasábjain 1974-ben megjelent, a legitimitás és az idoneitás kérdését taglaló részletes tanulmányában is foglalkoztatta a szegedi professzort: a dolgozat — bár homályosan felveti egy III. Béla-kori gestaátdolgozás lehetőségét — ugyancsak egy 13. század eleji redakciót lát a leginkább körvonalazhatónak.²⁰

Az első ízben 1978-ban publikált, a névtelen jegyző tollán felbukkanó *vlach* és *római* terminusok jelentéseinek szentelt tanulmányról nem csupán azért kell ehelyütt szót ejtenünk, mert újfent előkerült benne a 12–13. század fordulójára helyezhető gestaátdolgozás gondolata, hanem azért is, mert ebben az írásában Kristó már hangsúlyozta, hogy a szerkesztési fázis meglétére éppen az 1237-re minden bizonnyal elkészült Riccardus-féle szöveg lehet a bizonyítékunk. A domonkos jelentésben említett keresztény magyarok gestáját azonosította a szegedi középkorász a vélelmezett krónikaredakcióval.²¹

A magyarországi gestaszerkesztéseket vizsgálva Kristó néhány évvel korábban felhasználta már a domonkos jelentés szövegét: ekkor, 1974-ben Riccardus beszámolója, illetve a champagne-i Troisfontaines-i Alberik magyar vonatkozású információkban bővelkedő krónikájának tanúságtétele alapján egy 1235 körüli gestaszerkesztést tételezett fel. Ennek a redakciónak tartalmaznia kellett egyfelől egy, a *Relatio Ricardi* alapján is körvonalazódó rövid magyar őstörténetet, másfelől pedig Gizella királynénak a Gertrúd-merénylet hatására torzult portréját: azt a negatív vonásokkal felruházott királynéalakot, amellyel az 1251 előtt született és a magyar ciszterciektől szerzett értesüléseket is magába építő francia világkrónikában is találkozhatunk. A Gizella-kép átfestésére — szerinte — azért kerülhetett sor éppen ebben a korszakban, mert II. András uralkodása idején nem lett volna tanácsos a meggyilkolt Meráni Gertrúd bűneiről szólni: a királyné vétkeit ennek megfelelően a korábbi magyar gestát átdolgozó krónikás Szent István ugyancsak német származású feleségére vetítette vissza.²²

A keresztény magyarok gestájáról Kristó hosszasan húsz esztendővel később, a magyar történeti irodalom tatárjárás előtti fejlődéséről írt feldolgozásában fejtette ki véleményét: a krónikakompozíció szókincsére és stílusára épülő vizsgálatnak — mivel erről a munkáról a későbbiekben szólok majd — most csupán a leglényegesebb eredményeit emelem ki. Az a történetírói alkotás, amelyet a szegedi professzor Riccardus nyomán nevezett a keresztény magyarok gestájának, legvalószínűbben 1192 és 1210/1212 között — vagyis nagyjából Anonymus művével azonos időben — jöhetett létre. A Kálmán-kori ősgestával számoló Kristó úgy látta, hogy a II. István-kori *continuatiót* és az Álmos-ági át-

²⁰ *Kristó Gyula*: Legitimitás és idoneitás: adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. *Századok* 108. (1974: 3.) 585–621., kül. 605–618.

²¹ *Kristó Gyula*: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. *Századok* 112. (1978: 4.) 623–661., kül. 653–657. A tanulmányt l. még in: *Üö.*: Tanulmányok az Árpád-korról i. m. 132–190., 498–511., kül. 178–188.

²² *Kristó Gyula*: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). In: *Középkori kútfoink kritikus kérdései*. Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. (Memoria saeculorum Hungariae) 229–238.

szerkesztést követő újabb redakció a 997. és az 1167. esztendőök közötti időszak hazai történelmének vonatkozásában lehetett a leginkább részletes: a krónika-kompozíció ezen fejezetei mind szókincsükben, mind pedig stílusukban egységesek. A gesta franciás műveltségű átdolgozója adhatott tájékoztatást — igaz, valószínűleg még igen röviden — a magyar történet kezdeteiről, és szólhatott a 12. század végének eseményeiről is. Az ikerművekként aposztrofált anonymusi *Gesta Hungarorum*, illetve a keresztény magyarok gesta-ja sosem kapcsolódottak össze: míg a névtelen jegyző műve — Kristó szavaival élve — kívülrekedt a krónikaszerkesztéseken, addig a Riccardusnál is említett 13. század eleji gestaátdolgozás beépült a későbbi elbeszélő tradícióba. A kérdéses redakció a *kontinuus krónikairás hagyományai következtében felolvadt későbbi, immár tatárjárás utáni krónikások alkotásaiban, s bár szövege viszonylag kevés változtatáson esett át, önálló művének „felszívódása” elegendőnek bizonyult arra, hogy e jeles gestaíró személye és írásműve is a krónikairóadalom ingoványába merüljön. Szövege viszont azért nem szenvedett lényeges átalakításokat, mert a tatárjárás előtt a magyar krónikatörzsnek újabb folytatója útána már nem akadt. Kristó tehát — annak ellenére, hogy Gizella alakjának utólagos befeketítése húsz esztendővel korábban még súlyos érvet szolgáltatott számára egy 1235 körüli krónikaszerkesztés meglétére — 1994-ben nem látszik számolni annak lehetőségével, hogy a Gertrúd-merényletet követően lényegesen átdolgozáson ment volna keresztül a gesta.²³*

A 13. századi első felében keletkezett redakciós fázis(ok), illetve a negatív színekkel megrajzolt Gizella-portré vonatkozásában Kristónak ismételtén állást kellett foglalnia, amikor annak a kérdéskörnek szentelte figyelmét, hogy miként is ábrázolta Szent Istvánt és családját Árpád-kori történelmi irodalmunk. Tanulmányában két 13. századi gestaszerkesztésről ejtett szót. A 12. század végére — a 13. század elejére helyezett egy olyan redakciót, amelyben — egy II. Géza- vagy esetlegesen III. Béla-kori krónikaszerkesztéshez képest – módosult a Vazul-hagyomány, mégpedig oly módon, hogy a szent király alakját a történetíró tisztára mosta: Vazul megvakítójaként alighanem azt a Sebest tüntethette fel, aki a 14. századi krónikakompozícióban az immár gonosz Gizella oldalán is megjelenik. A királynét negatív színezetben megjelenítő tradíció — Gertrúd alakjának hatására — később, a 13. század közepe táján kerülhetett csupán lejegyzésre Magyarországon. A hagyományt, amely a Vazul-merényletért Szent István hitvesét tette felelőssé, és Orseolo Péter nővérének mondta Gizellát, talán már IV. Béla korában illeszthették csupán be a krónikába, ám elképzelhető az is — legalábbis Kristó szerint —, hogy az elbeszélés II. András uralkodásának végén, Béla ifjabb király környezetében keletkezett.²⁴

Végezetül nézzük, hogyan összegezte korábbi megállapításait Kristó 2002-ben a középkori történetírásunkkal kapcsolatos eredmények szintézisét adó *Magyar historiográfia* lapjain! A keresztény magyarok gesta-jának vonatkozásában a szegedi történész lényegében korábbi téziseit foglalta össze, ám most tágabb időhatárokat

²³ Kristó Gy.: A történelmi irodalom i. m. 98–134. – Az idézet helye: 133.

²⁴ Kristó Gyula: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 195–227., kül. 217–219., 221–226.

adott meg: úgy fogalmazott, hogy a kérdéses szerkesztés valamikor 1192 és 1240 (1237) között készülhetett. A redakció tartalmával kapcsolatban — amellett, hogy az Szent Istvántól 1167-ig beszélt el a magyar történelmet — mindössze annyit emelt ki, hogy az Riccardus tanúságtétele alapján mindenképpen tartalmazhatott már néhány adatot korai történetünkről. Ebben a rövid östörténeti egységben nem szerepelhetett még egyéb, minthogy a magyaroknak hét vezérük volt (az elem a régi hagyomány nyomán került be a gesta-ba), illetve az, hogy eleink túlnépesedett területről érkeztek, és meg kellett hódítaniuk a Kárpát-medencét (az információt Reginótól vette át a gestaíró). A Gizella–Gert-rúd-motívumról összefoglaló munkájában mindössze egyetlen rövid kitérő erejéig ejtett Kristó szót. Troisfontaines-i Alberikre, valamint a Szent István feleségét hasonlóképpen gonoszságairól elhíresült asszonyként lefestő Magyar-lengyel Krónikára hivatkozva a következő megállapítást tette: *Valamikor 1240 táján számolnunk kell tehát egy betoldó (interpolátor) működésével, aki élesen idegellenes felfogásban átdolgozta Szent István és közvetlen utódai történetét.*²⁵

Kissé hosszúra nyúlt historiográfiai áttekintésünk végére érve korántsem láthatjuk tehát egyértelműnek, hogy pontosan mikorra is tette a szegedi történész a kérdéses redakciónak — vagyis a Riccardusnál említett keresztény magyarok gesta-jának — a keletkezését (1235 körül, 1192–1210/1212, 1192–1237/1240), illetve azt sem, hogy pontosan hány krónikafázissal és milyen mértékű átdolgozásokkal számolt. Változni látszik álláspontja annak tekintetében is, hogy a domonkos jelentésben is szereplő, a keresztény magyarok gesta-jához kötött honfoglalás-történet, illetve Gizella torz alakja egyszerre vagy külön-külön kerültek-e be krónikásirodalmunkba. A Kristó munkássága alapján felvázolható lehetőségeket a következőképpen összegezhetjük:

- a) A 13. század első felében 1213 és 1235 között készülhetett egy gesta-átdolgozás, amely egy rövid, ám az ősgesta leírásánál már valamivel bőbeszédűbb honfoglalás-történet mellett Gizella torz portréját is tartalmazta.
- b) A 12–13. század fordulóján szerkesztették át a korábbi gestaredakciót: ez az 1192 és 1210/1212 között készült átdolgozás hatott Anonymusra.
- c) A 13. század folyamán a gestatörzs két bővülésével is számolhatunk: 1192 és 1210/1212 között került sor az első átdolgozásra, amelyet 1240 körül egy újabb interpoláció követett – utóbbi csupán a németellenes színezetű részleteket iktatta a gesta-ba.
- d) Az előző megoldástól csupán halványan különbözik, ha két teljesen önálló redakciós fázissal számolunk: egy Anonymus előtti keresztény magyarok gesta-jával (a 13. század elején) és egy II. András- vagy IV. Béla-kori redakcióval.

A Kristó kései véleményét tükröző *Magyar historiográfia* alapján kérdéses, vajon elvetette-e a kutató annak lehetőségét, hogy a keresztény magyarok történetének nevezett gesta-átdolgozás Anonymus után is keletkezhetett — a két szöveg lehetséges kapcsolatára a 13. század eleji szerkesztést 1192 és 1240 (1237) közé helyező összefoglalás nem tér ki —, ám talán leginkább a c) lehető-

²⁵ Kristó: Magyar historiográfia i. m. 44., 65–66. – Az idézet helye: 66.

ség az, amelyet a szegedi történész életműve utolsó szakaszában képviselni látszik.

II.

Érdeemes ezen a ponton egy pillanatra elidőznünk a gestaszerkesztmény feltételezett redakciós fázisainál: ezeket a könnyebbség végett most a *Magyar historiográfia* alapján közlöm. Áttekintésében a Kálmán-kori ősgestát valló Kristó a következő átszerkesztésekkel számolt: 1. II. István-kori folytatás, 2. Álmos-ági folytatás (II. Géza vagy III. István idejében), 3. keresztény magyarok gestája (1192 és 1240 között), 4. 1240 körüli interpoláció (torzult Gizella-kép), 5. tatárjárás utáni átdolgozás (*advena* nemzetségek katalógusa), 6. V. István-kori gesta (Ákos mester).²⁶ Mindezt kiegészíthetjük még azzal, hogy Kristó korábbi dolgozataiban egy III. Béla-kori *continuatio* lehetőségétől sem zárkózott el teljesen.²⁷

Míg a II. István idejében készült folytatás és az V. István-kori gesta létét bizonyítottnak fogadja el a kutatás, addig arra nézve, hogy a 12. század első és a 13. század utolsó harmada között mikor kerülhetett sor további (át)szerkesztésre, a medievisztika csupán feltételezésekbe bocsátkozhat: az elmúlt másfél évszázadban napvilágot látott különféle hipotézisek Kristó elképzelésétől sokszor nem egy ponton eltértek.²⁸ Abban a periódusban, amelyben a filológiai irodalom leginkább egyetlen átdolgozást valószínűsített — ezt III. István korára szokás helyezni —, Kristó két (ha az Álmos-ági folytatást III. Béla korára helyezzük, akkor három) redakciós fázist is gyanított. Mivel a krónikakutatás állásfoglalása korántsem egyértelmű a kérdésben, és fentebb a szegedi középkorász téziseit több ponton is problémásnak láttam, a következőkben azt kell megvizsgálnom, hogy vajon hány redakciós fázis látszik több-kevesebb egyértelműséggel körvonalazódni a 12. század utolsó harmadától a tatárjárásig ívelő periódusban.

*

Nézzük elsőként is, mi szólhat Kristó szerint egy, a 12. század végén – a 13. század elején lejegyzett gestaszerkesztés megléte mellett! A szegedi történész által felsorakoztatott főbb argumentumok a következők:

1. Ahogyan azt korábban jeleztem már, a keresztény magyarok gestájának hipotézisét felállító történész négy évtizeddel ezelőtt úgy látta, hogy Anonymus és Kézai közös motívumai alapján — és feltételezve azt, hogy a későbbi krónikásirodalomra a névtelen jegyző műve nem hatott — egy, a 12–13. század fordulóján keletkezett gestaszövegre következtethetünk vissza.²⁹

²⁶ Kristó Gy.: *Magyar historiográfia* i. m. 28–49., 64–70.

²⁷ Kristó Gy.: *Legitimitás és idoneitás* i. m. 605–606.; *Uő.*: *A történeti irodalom* i. m. 97.

²⁸ A szakirodalom eredményeinek áttekintését l. Kristó Gy.: *A történeti irodalom* i. m. 19–22.

²⁹ Kristó: *Anonymus magyarországi* i. m.

2. Úgy vélte, erre a gestaszövegre utal a Riccardus-jelentés (1237), amikor *Gesta Ungarorum Christianorum*ot említ.³⁰

3. A krónika 997 és 1167 közötti egységének stílusvizsgálata alapján Kristó megállapította, hogy a fejezetek azonos szerző-átdolgozó tollára vallanak: a krónikás — mivel ritmikus prózát még nem alkalmazott — minden bizonnyal 1240 előtt működhetett. Anonymus művének és a keresztény magyarok gestájának frazeológiai és lexikális egyezései azt sejtetik, hogy a gestaátdolgozás és a regényes honfoglalás-história azonos korszak terméke.³¹

4. A szegedi professzor elfogadta, hogy az idoneista szemléletet tükröző, a 12. század utolsó évtizedének elején lejegyzett László-legenda hatott vissza a krónikaszerkesztésre: ennek megfelelően számolnunk kell egy 1192 utáni krónikaredakcióval, amely a szent király életét átdolgozta.³²

5. Műgeln Henrik német krónikaszövegének a latin nyelvű textusainkhoz képest mutatott többlete alapján egy olyan gestaszerkesztés látszik körvonalazódni, amely a magyar történelem vonatkozásában a 997 és 1167 közötti időszakról adhatott részletesebb információkat — de akár későbbi időpontig, III. Béla uralkodásáig is eljuthatott a történetmesélésben. Kristó úgy látta, Műgeln német fordítása — és kivonatolása — a 13. század eleji gestaszöveg valamely kézírata alapján készülhetett.³³

Vajon mennyiben alkalmasak ezek a megfontolások annak a nézetnek az alátámasztására, hogy a 12. század legvégén, avagy a 13. század első évtizedében egy, a magyar történetet átszilizáló krónikás működésével kell számolnunk? Vegyük most egyenként sorra a fentebb csupán vázlatosan bemutatott érveket!

1. Kristó kezdetben azzal számolt, hogy az anonymusi *Gesta Hungarorum* semmiféle hatással nem volt a későbbi krónikaszerkesztésekre, ám ez a tézis ebben az időben sem számított egyöntetűen elfogadottnak a hazai középkorkutatásban. Bár annak ötletét, hogy Anonymus *gestája* a későbbi történetírás előtt sem lehetett ismeretlen, Madzsar Imre 1922-ben papírra vetette már,³⁴ a teória részletes kifejtése Györffy György nevéhez fűződik. Györffy 1948-ban — krónikairódmunka őstörténeti vonatkozású részleteit vizsgálva — sorra vette a korábbi medievisztikai irodalom azon érveit, amelyek alapján a kutatás közös forrást vélt felfedezni a névtelen gestaíró, illetve Kézai szövegpárhuzamai mögött: arra a megállapításra jutott, hogy ezen okfejtések korántsem elégségesek annak cáfolatára, hogy a hüntörténet szerzője Anonymus művéből merített volna. Véleményét bizonyítékokkal is alátámasztva Györffy az általa a hunhistória szerzőjeként tekintett Ákos mester egyik forrásaként tüntette fel a 13. század eleji gestaíró alkotását. Ötlete mellett — bár a kérdéskörrel ez alkalommal

³⁰ Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 42–43.

³¹ Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 44–73., 95.

³² Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 98–99., 102–104.

³³ Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 96–97. A négy utóbbi argumentumot Kristó újra előadja összefoglaló munkájában is, l. *Uő.*: Magyar historiográfia i. m. 43–49.

³⁴ Madzsar Imre: A hún krónika szerzője. Történeti Szemle 11. (1922: 1–4.) 75–103.: 75–76.

részletesen nem szólt — kitarzott a magyar krónikák őstörténeti vonatkozásait újratárgyaló 1993. évi írásában is.³⁵ A kérdést hasonlóképpen látta 1963-ban egyetlen, a *rector*választásra vonatkozó szöveghely vizsgálata alapján Horváth János,³⁶ majd tíz évvel később — Györffy nyomán — Szűcs Jenő is amellett foglalt állást, hogy Kézai minden bizonnyal támaszkodhatott a névtelen krónikás alkotására. Ehhez hozzáfűzte azonban, hogy míg Anonymus közvetlen hatása tetten érhető Kézai hun és magyar históriájában, addig nincs erre utaló nyom a bővebb krónikák szövegében. IV. László udvari papja tehát — Szűcs vélekedésének megfelelően — ismerhette a regényes honfoglalás-történetet, ám elődje, Ákos mester nem aknázhatta azt ki.³⁷

Györffy teóriája, miszerint III. Béla egykori jegyzőjének gestája használatban lehetett még a 13. század utolsó harmadának Magyarországon, Kristó Gyula előtt sem volt ismeretlen. A gestaszerkesztmény redakciós fázisai kapcsán már idézett, a *Magyar Könyvszemle* hasábjain publikált dolgozatában azonban — bár jelezte a kettejük álláspontja között feszülő ellentétet — a szegedi középkorász nem tette mérlegre Györffy egyes argumentumait: írásában eltérő véleményének alátámasztására saját érveket sorakoztatott fel. Összegezzük most röviden a tanulmány gondolatmenetét! A szegedi kutató úgy látta, hogy a *Quid plura!*, illetve *Quid ultra!* frázissal záruló, sok esetben az *iter hystorie teneamus* mondattal is megerősített anonymusi passzusok korábbi írott forrásra vezethetők vissza: ezt a tézist támasztaná alá az, hogy a részletek szöveg szerinti egyezéseket mutatnak az Árpád-kori elbeszélő hagyománnyal (Kézai történetével, a krónikakompozícióval, illetve a Gellért-legendával). Míg a kitérők egyike sem sorolható az Anonymus művének specifikumát adó epizódok közé, addig a későbbi krónikásoknál a névtelen jegyző gestájának jellegzetességei sorra elmaradnak: ezek a szövegek látszólag ismerik csupán Anonymust. Mindebből Kristó számára az alábbi következtetés adódott: *az, ami közös a krónikában és Anonymusnál (vagyis a rokonítható szövegekörnyezetben előforduló azonos szavak és kifejezések), közös forrásra megy vissza, ami csak Anonymusnál olvasható, nyilván saját alkotása volt vagy maradt.*³⁸ A feltételezett közös kútfőben a szegedi professzor azért látott egy, a 12–13. század fordulóján keletkezett gestaszerkesztést, mert több olyan részletet, amelyet Anonymusnál a *Quid ultra!*, illetve *Quid plura!* fordulat zár le, ebben az időszakban foglalhattak először írásba Magyarországon: ilyen lehetett például az Óbudára mint Attila városára vonatkozó hagyomány.³⁹

³⁵ Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Bp. 1993. 6–10., 137–146., 186–187. A *Scriptores rerum Hungaricarum* 1999. évi reprint kiadásához fűzött utószavában Veszprémy László is azt a véleményt hangoztatja, miszerint Kézai ismerte a névtelen jegyző művét (Szovák Kornél – Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek. Utószó. In: SRH II. 721–799.: 734.). Ld. még: Veszprémy László: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991: 1.) 22–33.: 30.

³⁶ *ifj. Horváth János*: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények 67. (1963: 4.) 446–476.: 454. L. még *Uő.*: P mester i. m. 282.

³⁷ Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. Századok 107. (1973: 3–4.) 569–643., 823–878.: 598–599.: 106. jegyz.; 868.

³⁸ Kristó Gy.: Anonymus magyarországi i. m. 173.

³⁹ A szövegparhuzamokat l. Kristó: Anonymus magyarországi i. m. 167–170.

A helyzet azért is érdekes, mert évtizedekkel később — lényegében érdemi indoklás nélkül — Kristó már Györffy hipotézisét fogadta el. *Az újabb kutatás teljes joggal mutatott rá arra, hogy a magyar krónikás anyag és Anonymus között kettős kapcsolat, kölcsönhatás áll fenn: Anonymus is merített valamelyik krónikából, viszont a későbbi, XIII. századi krónikások (Ákos mester, Kézai Simon) is ismerték és használták a névtelen jegyző munkáját* — olvashatjuk a kérdés kapcsán az 1994-ben megjelent feldolgozásban.⁴⁰ Akadémiai székfoglaló előadásában — amelyet a magyar őstörténet egy részletének, Előd alakjának szentelt — a szegedi professzor egész teóriát épített arra a — dolgozatában egyébként immáron szövegfilológiai érveléssel is megtámogatott — feltevésre, miszerint Anonymus *Gesta Hungarorum*a a 13. század második felének Magyarországon is használatban lehetett. A kristói életmű belső ellentmondásait jól mutatja, hogy egyik jegyzetében korábbi — valójában ellentétes álláspontot képviselő — tanulmányát is a hipotézis egyik képviselőjeként adta meg.⁴¹

Az Előd-kérdést körbejárva maga Kristó is megállapította tehát, hogy Anonymus és Kézai közös motívumai mögött nem kell szükségképpen közös forrást látnunk: bizonyos elemek — így a turulmonda vagy a hét vezér névsora — minden bizonnyal a névtelen jegyző révén kerültek be írásbeliségünkbe.⁴² A szegedi történész első — igaz, csupán korábbi írásaiban megjelenő — érvét elvethetjük tehát, amikor egy 12. század végi – 13. század eleji krónikaátdolgozás nyomait keressük.

2. Vissza kell mindezek után kanyarodnom ahhoz a jelen dolgozat elején már idézett forráshoz, amely Kristónak a 13. század eleji szerkesztésről vallott elképzelésében kulcsszerepet játszott: a Riccardus-jelentés tanúságtételéhez. Mit igazol vajon a magyarok történetére mint a domonkosok információforrására hivatkozó útleírás? Mennyiben vonhatunk le a szövegből a magyar elbeszélő hagyomány fejlődésére nézve következtetéseket?

A jelentés azon sorai, amelyeket a problémakör tárgyalásához górcső alá kell vennünk, a következőképpen hangzanak: *A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt*

⁴⁰ Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 40.

⁴¹ Kristó Gyula: Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete. Bp. 2000. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián) 2.: 5. sz. jegyz.

⁴² Kristó: Előd i. m. 15–16.; *Uő.*: Magyar historiográfia i. m. 13. Itt jegyezném meg, hogy a turulmondával kapcsolatban nemrégiben ellentétes véleményt fogalmazott meg Szabados György. Szerinte a történetet — amely már az ősgestában is szerepelhetett — régi, romlott gestaszövegéből vehette át és torzíthatta el Anonymus (*Uő.*: Új szempont a turulmonda értelmezéséhez. *Hitel* 20. [2007: 12.] 105–110.; *Uő.*: Ünödbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. In: Ghesurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2010. 23–34.). Szabados téziseinek cáfolatára l. *Szőcs Tibor*: A turulmonda szövegkapcsolatai a középkori írásos hagyományunkban. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. Szerk. G. Tóth Péter – Szabó Pál. Szeged 2010. 249–259.

*laktak. Ahol is végül Szent István, első királyunk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akiktől származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok. A domonkos barátok, miután ezeket a Magyarok Történetében megtalálták, megszánták a magyarokat, akiktől származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegtek. Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segedelmével megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásaiból, hogy keleten lagnak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.*⁴³ A keresztény magyarok gestáját (*Gesta Ungarorum Christianorum*) említő *Relatio Ricardi* még egy ponton hivatkozik tehát magyarországi írott forrásra: úgy fogalmaz, hogy a barátok a régiek írásai révén (*per scripta antiquorum*) tudták, hogy keleten kell keresniük a magyarokat.

Feltehetjük elsőként a kérdést, vajon azonos-e az úti beszámolóban a magyarok gestájaként megnevezett szöveg a *scripta antiquorum*mal. Györffy György — aki egyébként Ákos mester előtt nem feltételezett 13. századi krónikaszerkesztést — azzal a lehetőséggel számolt, miszerint a két szöveg egy és ugyanaz: a 11. századi ősgesta.⁴⁴ Csóka J. Lajos, majd pedig Kristó Gyula ezzel szemben a régiek írásainak mondott forrást azonosították az ősgestával: ez a magyar őstörténet vonatkozásában mindössze annyit mondott volna el, hogy eleink keletről érkeztek. Elképzelésüknek megfelelően a *gesta Ungarorum Christianorum* későbbi forrást jelöl.⁴⁵ Véleményem szerint — bár a mindössze néhány soros, többféle módon is interpretálható forrásrészlet alapján igen nehéz volna megítélhető álláspontot megfogalmazni — Riccardus valóban eltérő forrásokra utalhatott, amikor *gestát*, illetve *scripta antiquorum*ot említett: mivel a magyar őshazával kapcsolatban az újabb gestaszerkesztésben a domonkosok alig találtak információt, régebbi szövegeket is felkutattak, ám újabb adaléokra nem sikerült bukkanniuk.

Hogy a régiek írásaiként valóban az ősgestát jelöli-e meg szövegünk, és hogy ez a szerkesztés mit is tartalmazhatott a legkorábbi magyar história vonatkozásában, nem kívánom a továbbiakban tárgyalni; azt azonban érdemes megnéznünk, mi lehetett mármost az az újabb krónika, amelyet a domonkos jelentés a keresztény magyarok gestájaként nevez meg. Újfent két lehetőségünk

⁴³ A Julianus első útjáról készült jelentés i. m. 117. A forráshely latin nyelvű szövege a következő: „Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum. Quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem. Ubi tandem par sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi, prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in infidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani. Fratres igitur predicatorum, hiis in estis Ungarorum inventis, compassi Ungaris, a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt III-or de fratribus ad illos querendum ubicumque eos possent, iuvante domino, invenire. Sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent; ubi essent, penitus ignorabant.” – Drei Texte zur Geschichte i. m. 151.

⁴⁴ Györffy György: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. *Ethnographia* 76. (1965: 3.) 411–434.: 418., *Uő.*: Krónikáink i. m. 22–23., 147.

⁴⁵ Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 668–669.; Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 229–230.

adódik: míg Pauler Gyula, Szilágyi Loránd vagy Csóka J. Lajos is azt az álláspontot képviselték, miszerint a *Relatio Ricardi* kezdő sorával Anonymus regényes honfoglalás-történetére utal — a pogányságban megmaradt keleti magyarok története helyett a Névtelen a nyugatra érkezett és az ezredforduló környékén a kereszténységet felvett magyarok történetét beszéli el —,⁴⁶ addig Kristó szerint a Julianus útjáról szóló tudósítás éppen a pogány múltat elbeszélő Anonymus művével szembeállítva nevezi az általa felhasznált szerkesztést a keresztény magyarok gestájának.⁴⁷

Ezen a ponton bizonytalanság adódik tehát Kristó azon teóriájával kapcsolatban, amelyben éppen Riccardus tanúságtételére alapozva tételezett fel egy 13. század eleji gestaátldozást. Érdekes-e vajon egy, az anonymusi elbeszéléstől eltérő redakcióval számolnunk egy olyan forrás alapján, amelynek a magyar őstörténettel kapcsolatos állításai ráadásul elég jól rímelnék a névtelen jegyző *Gesta Hungarorum*ának adataival?⁴⁸ A pannóniaiak római legelőjének (*pascua Romanorum*) hagyománya mellett mind a hét vezér motívumát, mind pedig Szent István térítő szerepének kiemelését megtalálhatjuk Anonymusnál, és ugyancsak fellelhetjük nála annak az információnak a párhuzamát, miszerint keleti hazájukat a magyarok azért hagyták el, mert annak földje őket eltartani már nem tudta.⁴⁹

Azt, hogy a Riccardus-jelentés háttérben esetlegesen mégis elképzelhető egy újabb keletkezésű, ám Anonymus gestájától eltérő forrás, a következő megfontolás támaszthatja ugyanakkor alá: Kézai — ahogyan azt Györffy György megállapította — kijegyzetelhetette ugyan Anonymus történetét,⁵⁰ ám a regényes gesta szó szerinti átvételek formájában már csak azért sem épülhetett be a krónikaszerkesztésekbe, mert a kortársak is tisztában lehettek az elbeszélés mesés mivoltával. Ha pedig ez így lehetett, akkor a domonkos szerzetesek aligha akarhattak volna útnak indulásuk előtt éppen Anonymustól nyerni tájékoztatást. Kristó érvelésében hangsúlyozta azt is, hogy az *Inventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum* (...) felvetéssel bevezetett egység olyan információt is tartalmaz, amelyet Anonymusnál nem olvashatunk: *Ungaria maior*ról és a keleten maradt magyarokról nem szól a névtelen jegyző.⁵¹

⁴⁶ Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. I–II. közl. Századok 11. (1877: 5., 6.). 373–396., 481–499., kül. 379.: 1. sz. jegyz.; Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. I–II. közl. Századok 71. (1937) 1–54., 136–202., kül. 202.: 1. sz. jegyz.; Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 668–669.

⁴⁷ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 229–230.; *Uő.*: A történeti irodalom i. m. 42.

⁴⁸ Ld. Deér József szövegkritikai megjegyzéseit a *Scriptores rerum Hungaricarum* kiadásában: *Relatio Ricardi* i. m. 535–536.: 2. sz. jegyz.

⁴⁹ „Quapropter septem principales persone, qui Hetumoger dicti sunt, angusta locorum non sufferentes ea maxime devitare cogitabant.”; „(...) terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur (...)”; „(...) beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret (...)” – Anonymus 37., 46., 117.

⁵⁰ Györffy Gy.: Krónikáink i. m. 138.

⁵¹ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 230. Ellenérvet természetesen itt is hozhatnánk. Az őshazában maradt magyaroknak valamiféle régi emléke élhetett Magyarországon még II. András uralkodásának végén is, de népünk Nyugat-Ázsiában élő töredékeiről a keleten megfordult utazók révén is érkezhettek hírek a Kárpát-medencébe: mindezek együttesen ösztönözhatték az európai expanziós tervek korában a domonkosokat *Magna Hungaria* felkutatására. Való igaz, hogy

Bár a fentiek alapján továbbra sem látom teljességgel kizárhatónak, hogy Riccardus — a *scripta antiquorum* mellett — mégiscsak a Névtelen művét használta, az ezzel kapcsolatban felmerülő kételyek ellenére is meggyőzőbbnek ítélem Kristó teóriáját: elfogadhatjuk tehát kiindulási hipotézisként, hogy Riccardus és a domonkosok valamiféle újabb gestaszerkesztést — az ősgestánál minden bizonnyal későbbi elbeszélést — használhattak. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy az 1237-re elkészült jelentés mindössze arra lehet bizonyíték, hogy a *gesta Ungarorum Christianorum*ként megjelölt szöveg II. András uralkodásának végén a keletre induló szerzetesek rendelkezésére állt: éppúgy láthatunk mögötte Ottó és rendtársai 1232. évi vállalkozásánál, illetve Julianusék első útjánál néhány évtizeddel korábban — talán éppen a 12–13. század fordulóján — lejegyzett krónikát, mint egy 1213 utáni magyar történetet.

3. Az első két érvet nem találhatjuk tehát alkalmasnak az 1191 és 1210 között keletkezett redakciós fázis meglétének igazolására: Kézai előtt ismert lehetett a névtelen jegyző történeti munkája, Riccardus műve pedig — elméletileg — utalhat valamivel későbbi, egy II. András uralkodásának második felében elkészült szövegre is. A harmadik argumentum, a krónikakompozíciónak az anonymusi szöveggel kimutatott szókincsbeli egyezései, illetve a megfelelő krónikaegység stílusjellemzői alapján — ahogyan azt egyébként maga Kristó is jelezte — ugyancsak nem foglalhatunk határozottabban állást abban a kérdésben, hogy pontosan mikor is keletkezhetett a körvonalazni próbált gestaátszerkesztés. A továbbiakban a 4., illetve az 5. érvet szükséges tehát megvizsgálnunk.

4. Elsőként tekintsük át, mit tudunk a német nyelvű krónika tanúságtételéről! Műgeln Henrik magyar vonatkozású történeti munkáival mindmáig leg részletesebben Domanovszky Sándor foglalkozott. A múlt század elején megfogalmazott lényegesebb megállapításait a következőképpen összegezhetjük: A magyar krónika német fordítása — ahogyan a számunkra most kevésbé érdekes latin nyelvű Rímes Krónika is — 1358 és 1369 között keletkezhetett. A Nagy Lajos udvarában is megfordult német dalnok valamely, a Budai Krónika családjához tartozó *manuscriptum*hoz juthatott hozzá: a németre átültetett szöveg az Acephalus-, illetve a Sambucus-kódexek hagyományához áll legközelebb. Műgeln munkájában akadnak azonban a Bécsi Képes Krónika interpolációhoz hasonló, a Budai Krónikához képest többletként jelentkező momentumok is. Ezen rövidebb passzusok mellett hosszabb betoldásként jelentkeznek az 52–55. fejezetek elbeszélése: a *caputok* olyan részletességgel — és ráadásul hitelesen — számolnak be II. Géza görög hadjáratairól, valamint III. István, II. László és IV. István regnálásáról, ahogyan egyetlen ránk maradt latin nyelvű krónikaszerzőnk sem. Műgeln előtt Domanovszky szerint kétféle magyarországi redakció feküdhett tehát: a fentebb említett, a Budai Krónika családjához tartozó

Anonymus nem említ keleti magyarokat, ám Szkítia leírásával mégiscsak színes képet fest az Európa és Ázsia határán elhelyezkedő őshazáról. Az sem kizárt, hogy a Szkítia helyébe lépő *Ungaria maior* megnevezéssel és a pogány magyarokkal esetleg maga Riccardus egészítette ki, hallomásból vett hírek alapján, az egyebekben írott kútfő tanúságtételén alapuló rövid történetet. Nem kell tehát az adat mögött feltétlenül írott gestaszöveget sejtenuünk. Ld. Anonymus 117. 34–37.; Györffy György: Bevezetés. In: Napkelet felfedezése i. m. 5–35., kül. 15–17.; Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 233–234.

textust főforrássul, a másikat pedig ennek kiegészítése végett használhatta.⁵² Mi lehetett vajon ez az utóbbi krónikaszcveg?

Azok az elméletek, amelyek Múgeln tanúságbizonyosságát beépítették a magyar gestaszerkesztésekről vallott hipotézisekbe, a német forrás alapján általában III. István-kori átdolgozást feltételeztek: a krónika többletinformációi III. István regnálásánál, az 1167. esztendőnél szakadnak meg. Domanovszky a Múgeln-féle szövegről írott hosszabb dolgozatában nem kapcsolta össze a 14. századi kútfőt a gesta redakciós fázisaival, ám a Budai Krónikát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Múgeln másodlagos forrásként ugyanazt a III. István-kori szöveget használhatta fel, amelyet a Bécsi Képes Krónika interpolátora: *Múgeln betoldásai pedig legalább is nagyon valószínűvé teszük azt, hogy a Bécsi Képes Krónika interpolatióihoz alapul szolgáló krónikának redactiója III. István korából származik.*⁵³ Egy, a II. Géza-kori redakciót követő III. István-kori átdolgozást valószínűsített Múgeln alapján Hóman Bálint is,⁵⁴ és Horváth János ugyancsak elfogadta a német krónika tanúbizonyosságát egy III. István-kori *continuatio* megléte mellett.⁵⁵

Kristó teóriájában az 1167. évi dátum nem játszott különlegesen fontos szerepet. A legitimizmus, illetve az idoneizmus Árpád-kori jelentkezésének problematikáját körbejárva a szegedi történész 1974-ben úgy foglalt állást, hogy aligha fogadható el a kutatás által többször valószínűsített III. István-kori szerkesztés teóriája. Ebben az írásában egyértelműen II. Géza idejére helyezte az Álmosági *continuatiót*, és Múgeln szövege alapján egy III. István koránál későbbi redakciót látott körvonalazódni: szerinte a német krónikás olyan textust használhatott, amely elbeszélésében nem csupán az 1167. évig jutott el. Ezt a Múgeln nyomán kikövetkeztethető krónikát előbb kérdőjelesen III. Béla korára helyezte (teljesen nem vetve el azt a lehetőséget sem, hogy a szöveg tartalmaz III. István-kori momentumokat is), ám végül egy 13. század eleji átszerkesztés mellett tette le a voksát.⁵⁶ Kristónak nem ez volt az egyetlen véleménynyilvánítása a kérdésben. A *Magyar historiográfia* lapjain már nem fogalmazott olyan határozottan az Álmosági *continuatio* lejegyzési idejét illetően: itt úgy látta, hogy a redakció II. Géza vagy III. István korában, 1167 előtt keletkezhetett. A 14. századi német dalnok azonban nem ezt a szöveget ismerhette: előtte az Álmosági folytató textusának a 13. század eleji gestaíró által már átszerkesztett variánsa feküdhett. Kristó szerint nem lenne tehát kizárható, hogy a Múgelnél megőrzött betoldások egy része — az Álmosági *continuatio* részeként — már az 1160-as évek folyamán elkészült. Ha volt is azonban ilyen textus, az minden-

⁵² Chronicon Henrici de Múgeln Germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník. In: SRH II. 87–223. (a továbbiakban: Múgeln); Domanovszky Sándor: Múgeln Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika. I–II. közl. Századok 41. (1907: 1., 2.) 20–35., 119–142.

⁵³ Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. I–III. közl. Századok 36. (1902: 7., 8., 9.) 615–630., 729–752., 810–831.: 826.

⁵⁴ Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 72.

⁵⁵ ifj. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 270–288.

⁵⁶ Kristó Gy.: Legitimitás és idoneitás i. m. 604–606.

képpen átdolgozáson ment keresztül a következő évszázad elején: a német krónika már erről a későbbi redakcióról tanúskodik.⁵⁷

Kristó két, egymástól kissé eltérő állásfoglalása is jelzi, mennyire ingoványos talajra lépünk, amikor a 12. század második feléről szóló krónikarészletek megszővegezésének idejét, illetve a gesta átszerkesztéseit kutatjuk. Mügelin betoldásai alapján — elfogadva azt, hogy a német krónika szövegtöbbletének hiteles értesülései az eseményekkel közelkorú lejegyzésre vallhatnak — mindenesre jó okunk van 1167 táján vagy talán inkább valamivel azt követően egy magyarországi krónikaszerkesztéssel számolni. Természetesen nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy ennek a redakciónak a híreit már átdolgozott változatban közvetíti számunkra a 14. századi német kútfő, ám a hipotézis igazolása — avagy elvetése — további elemzést igényelne.

5. Kristó másik argumentuma, amelyet fentebb vizsgálandónak ítéltam, a Szent László-legenda és a krónika viszonyára vonatkozik. Míg Kristó a 12–13. század fordulójára helyezett keresztény magyarok gestájának elméleténél abból a hipotézisből indult ki, hogy a 14. századi krónikakompozíció Salamonról, I. Gézáról, valamint I. Lászlóról szóló fejezetei — ránk maradt formájukban — az 1192 körül íródott hagiográfiai munka hatását mutatják, addig ez a tétel nagyon is vitatottnak számít a filológiai irodalomban. A kéziratos hagyományban egy hosszabb, illetve egy rövidebb variánsban fenntartott legenda feltételezhető eredeti textusa és a krónikakompozíció között éppen ellentétesen látta az átvétel irányát Bartoniek Emma,⁵⁸ ezt követően pedig Gerics József igyekezett filológiai és eszmetörténeti érvek alapján bizonyítani, hogy a kanonizáció után készült ősgenda szerzője előtt már ismertek lehettek a krónikakompozíció megfelelő *caputjai*.⁵⁹ Kristóhoz hasonlóan ítélte meg ugyanakkor a kérdést Csóka J. Lajos, aki a gestaszerkesztés — általa feltételezett — utóidejűségéből következtetett a monografikus feldolgozásában Nemzeti Krónikaként megnevezett gesta 1210 körüli lejegyzésére.⁶⁰

A két szöveg viszonyát korántsem kívánom ehelyütt újfent megvizsgálni, csupán azt tekintem át, hogyan érintik az egyes megoldási lehetőségek a gestakompozíció redakciós fázisainak problematikáját.

a) Amennyiben Bartonieknak, Horváthnak, illetve Gericsnek van igaza, úgy a legenda forrásaként egy 1192 előtti redakcióval kell számolnunk. Ez esetben a Mügelin szövege alapján sejthető és a László-legenda által tanúsított átdolgozás akár azonos is lehet: ennek a szerkesztésnek — amennyiben ezt a lehetőséget fogadjuk el — 1167 és 1192 között kellett keletkeznie. Megjegyzendő azonban, hogy — ahogyan arra Gerics is utalt — a krónika előidejűsége a legendához viszonyítva annyit jelent mindössze, hogy a Salamonról, I. Gézáról, illetve I. Lászlóról szóló *caputok* mai formájukban készen lehettek már az 1192.

⁵⁷ Kristó Gy.: Magyar historiográfia i. m. 38–39.

⁵⁸ Legenda sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek. In: SRH II. 507–527. – A legenda és a krónika szövegkapcsolatának kérdéséhez l. Bartoniek Emma előszavát: 509–511.

⁵⁹ Gerics József: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus i. m. 113–136. Ezt elfogadja Szovák K.: Szent László alakja i. m. 133.

⁶⁰ Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 529–533.

évre:⁶¹ ezek a részletek tehát nem csupán az 1167 körüli szerkesztésben, de bármelyik megelőző redakciós fázisban is elnyerhették volna többé-kevésbé végleges formájukat.

b) Ha ezzel szemben mégis Csóka, illetve Kristó érvelése bizonyulna helyesnek, úgy egy 1192 után létrejött, a legendaszöveget felhasználó krónikaátdolgozással kellene számolnunk. Mügeln Henrik német nyelvű történeti munkája és a László-legendája ez esetben sem feltétlenül ugyanarra a szerkesztésre lennének tanúbizonyságul hívhatóak: feltehetünk egy III. István-kori vagy III. Béla-kori gestaíró (a német krónika alapján), valamint egy 1192 utáni működő *continuatore* (a legenda alapján). Az őslenda lejegyzésének legkorábbi lehetséges dátuma ugyanakkor a krónikafolytató működésének *terminus post quem*-je csupán. A László-legendája textusát már ismerő redakció készülhetett — ahogyan azt Kristó feltételezte — a 12–13. század fordulóján, de létrejöhetett későbbi időpontban is. Akkor sem szükségszerű tehát egy 1210 körüli átszerkesztéssel számolnunk, ha a legenda szövegét a krónika használta fel.

Kristó főbb érveit mérlegre téve számos kétség merül tehát fel a 12. század végi – 13. század eleji — a szegedi történész szerint legvalószínűbben az 1210. év környékén lejegyzett — krónikaredakció létét illetően. Azt az argumentumot, miszerint Anonymus és Kézai közös szöveghelyei alapján kellene egy, az ősgestánál későbbi gestaátdolgozást keresnünk, később maga a Kristó is elvetendőnek ítélte meg. Riccardus bizonyosságát annyiban fogadhatjuk csupán el, hogy a jelentés mögött alighanem keresnünk kell egy 1237 — vagy inkább 1232 — előtti krónikaátdolgozást, ám a redakció keletkezésének *terminus ante quem*-jén túl a lejegyzés idejéről semmi biztosat nem sejtethetünk. A lexikai–stilisztikai vizsgálat pontosabb datálásra aligha használható eredményeit a számításból most elhagyva egyetlen dolgot jelenthetünk ki több-kevesebb határozottsággal: Mügeln betoldásai — az 1150–60-as évekre vonatkozó pontos adataikkal — mindenképpen olyan szerkesztésre látszanak utalni, amely nem sokkal az elbeszélte események után, III. István regnálása — vagy talán inkább III. Béla uralkodása alatt — keletkezhetett. Nem látom azonban be, hogy ennek az 1167 táján készült textusnak miért kellett volna 13. század eleji átdolgozásban a német dalnok elé kerülnie. Eltekintve most annak problémájától, hogy a László-legendája egy, a hagiográfiai munka megszövegezését megelőzően vagy pedig azt követően lejegyzett krónikaredakcióra enged-e következtetni — a szakirodalomban, megjegyzem, ez esetben sem Kristó nézetei tűnnek elfogadottaknak —, felvetődik a kérdés, hogy vajon a Mügeln-féle textus alapján valószínűsíthető szerkesztési fázisra utal-e keresztény magyarok gestájaként Riccardus testvér. Nem számolhatunk esetleg későbbi, már valóban 13. századi redakcióval a domonkos jelentés forrásaként?

*

⁶¹ *Gerics J.*: Krónikáink és a Szent László-legendája i. m. 136.

Kristó — mint ahogyan azt korábban is láthattuk — a 12. század végi – 13. század eleji átdolgozás mellett feltételezett egy olyan, a Gertrúd-merénylet után keletkezett krónikát is, amely, a korábbi gesta pozitív Gizella-ábrázolását módosítva, sötétebb ecsetvonásokkal festette meg első királynénk portréját. Míg 1974-ben úgy fogalmazott, hogy erre a szerkesztésre látszik utalni — Albericus Trium Fontium világkrónikája mellett — az 1237-re már elkészült Riccardus-jelentés,⁶² a későbbiekben, úgy tűnik, ezt a torzult Gizella-alakot tartalmazó elbeszélést nem azonosította a Riccardusnál megnevezett keresztény magyarok gestájával: az interpoláció születését II. András uralkodásának legvégére vagy talán inkább IV. Béla regnálásának elejére (1240 körüli időpontra) látta helyezhetőnek.⁶³

Nézzük meg most, milyen bizonyítékok szólhatnak amellett, hogy valamilyen 1213 után készülhetett gestaátdolgozás Magyarországon! Mindeddig Kristó hipotézisét tettem csupán mérlegre, és nem vettem számba a szakirodalom azon — igaz, a legtöbb esetben nem túl hangsúlyosan — kifejtett nézeteit, amelyek ugyancsak II. András-kori szerkesztést (nem feltétlenül a Gertrúd-merénylet utáni szöveget) valószínűsítettek. A következőkben megvizsgálom azt is, mennyiben alkalmasak ezen egyéb argumentumok egy, a királynégylkosság után lejegyzett redakció körvonalazására. A 13. század első harmadára helyezhető átdolgozás mellett hozott érveket három nagyobb csoportban tekintem át: szövegek előbb a krónikakompozíció (1.), majd az egyéb, a gestaszerkesztéssel filológiailag rokonítható kútfők (2.) tanúságtételéről, végül pedig arról, mennyiben lehetnek segítségünkre a magyar elbeszélő tradícióról közvetetten árulkodó külhoni források (3.) a probléma megoldásában.

1. Lássuk elsőként is, hogy miről tanúskodik a 14. századi krónikakompozíció két krónikacsalád eltérő variánsaiban is megőrzött szövege!⁶⁴

1.1. A legerősebb argumentum a most kimutatni próbált szerkesztés léte mellett kétségkívül Gizella már több ízben említett sötét tónusú portréja. A II. András-kori átdolgozást sejtető motívum problematikája összefügg a magyar történelmi hagyományról árulkodó külhoni elbeszélő források kérdéskörével is, ám jelentősége miatt mégis itt tárgyalom. A 11. századi királynéira vonatkozó krónikakompozícióbeli passzusok⁶⁵ témánk szempontjából azért bírnak különös jelentőséggel, mert *filológiai bizonyítékot* hozhatunk amellett, hogy a Szent István uralkodásának végéről szóló fejezet átdolgozása a 13. században — mégpedig a legnagyobb valószínűség szerint 1213 után — történhetett.

A korábbi kutatás a torzult Gizella-képet — nem hozva azt összefüggésbe a Gertrúd-merénylettel — általában 11–12. századi eredetűnek vélte.⁶⁶ Hogy ezzel szemben Kristónak lehet igaza, arra — ahogyan azt érvelésébe a szegedi

⁶² Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m.

⁶³ Kristó Gy.: Magyar historiográfia i. m. 65–66.

⁶⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 217–505. (a továbbiakban: Krónikakompozíció)

⁶⁵ Krónikakompozíció 320., 322–323.

⁶⁶ Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. Levéltári Közlemények 18–19. (1940–41) 304–339.: 315.; Csóka J. L.: A latin nyelvű történelmi irodalom i. m. 416–417.

professzor maga is beépítette — Mügeln krónikájának egy betoldása utal.⁶⁷ Az interpoláció a következő, a latin textusainkban nem olvasható momentumot tartalmazza Gizella és Péter viszonyát illetően: *do nam er [sc. Petrus – Cs. J.] dy kunigin kesla all ir wirde und gewalt die sie in dem reich hett, und entsaczt sie von aller ir wirdikeit*.⁶⁸ Arra már Domanovszky is felhívta a figyelmet, hogy a részlet az Altaichi Évkönyv (*Annales Altahenses maiores*) híradásával⁶⁹ mutat rokonságot, ám annak közvetlen hatása kizárható. A 14. századi német krónikás ezen a ponton nem a Budai Krónika családjához tartozó textusból merítette, hanem abból a forrásból, amelyhez hasonló szövegből a Bécsi Képes Krónika interpolációi is származhattak.⁷⁰ Ez a kútfő pedig — lett légyen az egy III. István-kori gesta, egy III. Béla-kori szerkesztés vagy egy, a 12–13. század fordulóján keletkezett redakció — még minden bizonnyal az *Annales Altahenses* híradásának megfelelően pozitív kicsengésű Gizella-történetet tartalmazhatta. Ha ez a gestaszöveg beszámolhatott Gizella Péter általi elűzéséről, akkor aligha tűnhetett még benne fel az a 14. századi krónikakompozícióban szereplő elem, miszerint Péter a királyné fivére lett volna. A negatív Gizella-kép ennek megfelelően valóban a 13. században, logikus feltevés szerint a Gertrúd-merényletet követően alakulhatott ki. A magyarországi forrásait csupán részben értő Mügeln a Gizella és Péter ellentétéről beszámoló részletet olyan szövegkörnyezetbe illesztette, amely már az 1213 után kialakult tradícióról tudott. Az itt elmondottakból még egy dolog következik: Mügeln textusának háttérében, a 14. századi dalnok másodlagos forrásaként semmiképpen sem sejtethjük a most körvonalazni próbált redakciót. A német krónikaszöveg megfelelő sora mindenképpen egy ennél korábbi gestaátdolgozás emlékét őrzi.

Bár a Vazul megvakíttatásáért is felelős gonosz királynéről legrészletesebben a 14. századi krónikakompozícióban olvashatunk, van a 13. század derekára Gertrúd alakja nyomán kialakult negatív Gizella-képnek két közel egykorú tanúbizonyága is. A magyar elbeszélő hagyományhoz hasonlóan állítja be első királyunk hitvesét mind Albericus Trium Fontium hazai értesülésekből is táplálkozó, 1232 és 1251 között keletkezett világkrónikája (*ama Gisla királyné, mint mondják, sok gonoszságot tett ama földön és végül a szent király halála után érdemeiért megölték*),⁷¹ mind pedig a Magyar–lengyel Krónika (*a királyné az irigység és gyűlölet szikráját lobbantotta lánggra Alba fejedelem ellen, hogy ő méltóbb az uralkodásra, mint Henrik herceg, a királyné édestestvére*):⁷² utóbbi

⁶⁷ Kristó Gy.: Szent István és családja i. m. 212–213., 222–226.

⁶⁸ Mügeln 153.

⁶⁹ *Annales Altahenses maiores*. Ed. Wilhelmus de Giesebrecht – Edmundus L. B. ab Oefele. In: MGH XX. 794.

⁷⁰ Domanovszky S.: Mügeln Henrik német i. m. 31.

⁷¹ „(...) illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit” – Albericus 779., Gizella alakjához vö. még 786. A passzust *Latzkovits László* fordításában közöltem, l. *Uő.*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.) Szeged 1934. 74.

⁷² „(...) regina invidie et odii fomitem contra principem Albam, quod ipse regimine dignior esset, quam dux Henricus germanus regine, contraxit” – ChHP 60., a királyné portréjához ld. még 54–55., 61., 65. A magyar nyelvű részletet Tóth Péter fordításában közlöm, l. A lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 19.

Ryszard Grzesik legvalószínűbben az 1220–30-as évek fordulójára, de mindenképpen az 1266 előtti időre látta helyezhetőnek.⁷³ Míg Kristó a királyné alakjának befekettetését szóbeli hagyományból eredeztette,⁷⁴ addig Körmendi Tamás amellet érvelt, hogy a Pétert Gizella fivéréként feltüntető és a szent király hitvesének gonosztetteiről szóló elbeszélés túlságosan komplex ahhoz, hogy mögöttes vajmi főurak környezetében keringő szóbeszédet feltételezzünk: a történetíró tudatos fogásáról, a Szent István uralkodásának végéről szóló fejezetek átdolgozásáról lehet szó.⁷⁵ Ezt elfogadva úgy kell tekintenünk, hogy mind a troisfontaines-i szerzetes, mind pedig a Magyar–lengyel Krónika már meglévő írott tradícióról árulkodhatnak.

Az elmondottak alapján egy valamivel 1213 után, II. András uralkodásának második felében készült krónikaátdolgozás látszik tehát a leginkább valószínűsíthetőnek. Kristó a Gizella-történetet egyébként nem annyira II. András, mint inkább Béla herceg környezetéhez kapcsolta – talán emiatt is látta később úgy a szegedi középkorász, hogy a szerinte kezdetben a szóbeliségben keringő történetet esetleg már IV. Béla uralkodásának elején foglalhatták írásba.⁷⁶ Kérdéses azonban, hogy annak a Bélának a környezetében, akinek Gertrúd az édesanyja volt, valóban inkább jegyeztek volna le egy effajta históriát, mint II. András udvarában.

1.2. A kutatás több ízben is megkísérelte, hogy az egyes *caputok* szóhasználatából vonjon le következtetéseket arra nézve, hogy mikor születhetett (avagy miféle átdolgozásokon mehetett keresztül) a krónikakompozíció egy-egy fejezete. Kristó maga is számos olyan példát idézett mind a gestaszerkesztmény textusából, mind pedig Anonymus elbeszéléséből, amely 13. századi író tollára vall.

Most egyetlen példát ragadnék csupán ki: a *baro* terminus jelentkezését. A ránk maradt magyarországi írott forrásban első ízben 1203-ban előtűnő — ekkor még idegenek jelölésére szolgáló —, 1217-től a hazai nemesek vonatkozásában is mind gyakrabban alkalmazott *baro* kifejezés előfordulását Szovák Kornél is beemelte a 139. *caput* II. András-kori lejegyzésével kapcsolatos teóriájába.⁷⁷ Kristó a Kálmán és Álmos konfliktusáról beszámoló 144. krónikafejezethez,⁷⁸ illetve a II. István ruténföldi hadjáratáról tudósító, a *baro*, valamint a *de genere* terminusokat is tartalmazó 155. *caputo*hoz⁷⁹ — mindkét részletben a főemberek akarata szegül szembe az uralkodóéval — a következő megjegyzést

⁷³ Ryszard Grzesik: Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu – The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages. Poznań 1999. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół. Nauk Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej 56.) 208–212.

⁷⁴ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 236–237.; *Uő.*: Szent István és családja i. m. 224.; *Uő.*: Magyar historiográfia i. m. 57., 66.

⁷⁵ Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. *Uő.* – Thoczky Gábor. Bp. 2009. 195–205.: 201.

⁷⁶ Kristó Gy.: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum i. m. 237., *Uő.*: Magyar historiográfia i. m. 66.

⁷⁷ Szovák K.: Szent László alakja i. m. 135.

⁷⁸ Krónikakompozíció 422–423.

⁷⁹ Krónikakompozíció 437–439.

fűzte: *A bárói velleitást tisztán mutatja a királyválasztással való fenyegetés, ami az 1220-as években — II. András ellenében, IV. Béla ifjabb király javára — reálisan létező probléma volt. Könnyen lehet, hogy e két fejezet egyazon időben, az 1230-as években keletkezett, de csak IV. Béla rex iunior környezetében jöhetett létre (...).*⁸⁰ Bár a gestaszerkesztmény több kifejezését valóban felfoghatjuk korjelző értékűnek, véleményem szerint aligha érdemes bizonyos, 13. századi kontextust sejtető szavak alapján messzebbmenő következtetéseket vonnunk le arra nézve, hogy pontosan mely szűkebb periódus terméke is lehet az ezeket tartalmazó gestaredakció. További példák ismertetésétől ezen a pontok eltekintenek.

1.3. A medievisztika a terminológiai bizonyítékok mellett olyan motívumokat is találni vélt a krónikakompozíció történetmesélésében, amelyek, ha haloványan is, de II. András korára utalhatnak.

A legérdekesebb számunkra az a momentum lehet talán, amelyet a 13. század első harmadának szentelt — egyébként meglehetősen szűkszavú — krónikarészben olvashatunk. Marczali Henrik⁸¹ nyomán Sebestyén Gyula,⁸² majd pedig rövid elemzésében Vértesy Jenő⁸³ is felhívták a figyelmet azokra a sorokra, amelyek Szent Erzsébet házasságáról számolnak be: *Így hát kilenc év elteltével a király nemes lelkű lányát, Erzsébetet Lajos türingiai örgrófhhoz, e nemes férfühöz adta feleségül. Az örgróf sok évvel később hozzá hasonlóan, a kereszt jelét magára öltve alázatosan Jeruzsálembé vonult, és ott költözött el Krisztushoz. Ünnepeét Jeruzsálemben tisztelettel megünneplik.*⁸⁴ Marczali a részlethez a következő megjegyzéseket fűzte: *a)* A passzust minden bizonnyal Erzsébet szentté avatása (1235) előtt jegyezhették le, mivel a krónikaszerző mit sem látszik tudni a királylány szentségéről. *b)* A szöveghely Türingiai Lajos halála (1227) után keletkezhetett. *c)* Ehhez az Árpád-kori magyar történelem kútfőinek rövid vázlatát nyújtó történész hozzátette azt is, hogy a *cuius festum Iherosolimis (...)* *celebratur* szavakat 1244 után aligha írhatták volna már le, hiszen a Szent Sír ebben az esztendőben került a muzulmánok kezére.⁸⁵ Még ha túlzásnak vélem is, hogy a krónikarészletre egy 1227 és 1235 (1232) között lejegyzett redakcióval kapcsolatos egész hipotézist építsünk, Marczali észrevételeit legalábbis elgondolkodtatóaknak látom. Hozzá kell azonban ehhez tenni, hogy a fejezet azon információja, miszerint a szentéletű királyleány férje a Szentföldön lelte volna halálát, téves. Türingiai Lajos valóban elindult Jeruzsálembé, ám útját nem fejezhette be: Itáliában érte el a halál. A részlet megbízhatatlan informáci-

⁸⁰ Kristó Gy.: Legitimitás és idoneitás i. m. 618.

⁸¹ Marczali H.: A magyar történet kútfői i. m. 62–63. Vö. A[lphons] Huber: Marczali Heinrich, Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden. Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsschreibung 4. (1883) 128–137.: 133.

⁸² Sebestyén Gy.: A magyar honfoglalás i. m. I. 270.

⁸³ Vértesy Jenő: A Képes Krónika irodalmi jelentősége. Századok 39. (1905: 1.) 1–21.: 3.

⁸⁴ „Transactis itaque novem annis rex generosam filiam Elyzabet filiam suam nobili viro Ludouico Turingie lanthgravio copulavit. Qui post multos annos similiter cruce signatus devote Iherosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Iherosolimis devote celebratur” – Krónikakompozíció 466. A magyar fordítást ld. Képes Krónika. Ford. Bollók János. A fordítást gondozta, jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. (Millenniumi magyar történelem. Források) 113.

⁸⁵ Marczali H.: A magyar történet kútfői i. m. 62–63.

ója — talán Lajos azonos keresztnévű, a harmadik keresztes hadjáratban részt vett nagybátyjáról is hallhatott valamit a krónikás —⁸⁶ még inkább kérdésessé teszi, mennyire hihetünk azon teóriában, miszerint a 175. *caput* nem sokkal az őrgróf halála után készülhetett.⁸⁷

Ugyancsak messzebbmenő következtetésekre jutott a szakirodalom a Kézai-féle huntörténet — és egyúttal a krónikakompozíció — azon passzusa alapján, amely, ha csupán egy megjegyzés erejéig is, szász és türingiai földre kalauzolja az olvasót. Hunor és Magor Perzsiában maradt testvéreinek ivadékaikról olvashatjuk, hogy azok a *hunoktól csupán beszédükben különböznek valamilyest, mint a szászok és a türingiaiak*.⁸⁸ Marczali azt is megjegyezte, hogy Kézai szerint Attila abban az Eisenachban tartott udvart (*Türingiába hatolt, s [...] miután Eisenachban udvart tartott*),⁸⁹ amely egyébként a Szent Erzsébetnek otthont adó Wartburg várától sem esett messze. Az említések — Marczali interpretációjában — a királylány türingiai házasságára, II. András korára utalhatnak.⁹⁰ Sebestyén Gyula tovább is vitte az ötletet: olyan, már a huntörténetet is részletesen előadó krónikát gyanított, amelyet — mivel a krónikakompozíció II. András keresztes vállalkozásáról beszámol, ám az Aranybulláról szót sem ejt — Erzsébet 1221. évi lakodalmára készítettek volna.⁹¹ A hipotézis — amely felett egy gondolat erejéig Tóth Zoltán is elidőzött kéziratban maradt, a magyarországi hunhagyomány Kézai előtti fejlődésének szentelt munkájában —⁹² első pillantásra csábítóan tűnhet, ám aligha állhatja meg a helyét. Bár a Magyarlengyel Krónika első *caput*jainak honfoglalás-elbeszélése⁹³ nyomán még éppen séggel sejthetjük is az Attila-történet bizonyos elemeinek jelenlétét a 13. század első felének magyarországi történeti irodalmában, a hun-magyar história részletes kidolgozása — ahogyan az Horváth János és Szűcs Jenő minuciózus vizsgálatai⁹⁴ nyomán igazolást nyert — Kézai érdeme.⁹⁵ A németországi helyismeret alighanem a IV. László-kori szerző európai utazásaival és külhoni tájékozottságával emelhető összefüggésbe.

⁸⁶ A passzus téves információjához ld. Képes Krónika i. m. 221.: 782. jegyz.

⁸⁷ *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. 1. An initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó. Bp. 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova VIII.) (a továbbiakban: Thuróczy-kommentár) 486–487.

⁸⁸ „(...) statura et colore Hunis similes tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Turingi” – Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 144. A magyar fordítást ld. AKS 91.

⁸⁹ „Abinde Turingiam introgressus in Isnaco curia celebrata super Dacos, Norvagios, Frisiones, Litvanos et Prutenos exercitum magnum destinavit, quibus devictis et humilitatis sibi fecit subiugari” – Simonis de Keza *Gesta* i. m. 155–156. A magyar fordítást ld. AKS 98.

⁹⁰ *Marczali H.*: A magyar történet kútfői i. m. 63.

⁹¹ *Sebestyén Gy.*: A magyar honfoglalás i. m. I. 269–270.

⁹² *Tóth Zoltán*: A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez. MTAK Kézirattár Ms 5034/1. [kézirat]

⁹³ ChHP 9–22.

⁹⁴ *íjf. Horváth János*: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70. (1966: 1–2., 3–4.) 1–53., 261–282.; *Szűcs J.*: Társadalomelmélet, politikai teória i. m.

⁹⁵ A kérdéskörrel részletesebben ld. *Csákó Judit*: A hunhagyomány bővülése a 13. századi Magyarországon. In: Középkortörténeti tanulmányok 8. Szerk. Bartha Annamária – Kruták Anita – Tóber Márta. [megjelenés alatt]

A krónikakompozíció Imre királyról szólva a következő megjegyzést fűzi előadásába: *Akinek felesége, Konstancia úrasszony, Aragónia királyának lánya az apostoli Szentszék tanácsából Frigyes császárhoz ment nőül, és László nevű fiút nemzett.*⁹⁶ A hírt Pauler Gyula szerint a 13. század elején, egy akkor íródott gestaszövegben jegyezhetők eredetileg le: a későbbiekben a megőrzvegyült Aragóniai Konstancia újabb házasságkötése (1209) aligha tarthatott volna nagyobb érdeklődésre számot.⁹⁷ Ahogyan a Szent Erzsébetről és a királylány türingiai házasságáról hírt adó sorok esetében vonatkozásában, jelen esetben sem vehetjük el annak lehetőségét, hogy kortárs (avagy közel kortárs) krónikás illesztette be munkájába az információit, ám — lévén szó ráadásul a korban közkedveltnek számító genealógiai adatról — korántsem ez az egyetlen lehetséges magyarázat a hír fennmaradására.

Csóka J. Lajos — aki, mint ahogyan azt már dolgozatom elején jeleztem — egy, az 1210-es években keletkezett pannonhalmi szerkesztést valószínűsített — kiemelkedő jelentőséget tulajdonított Bátor Opos mondájának. A Salamon idejében az óriás termetű cseh vitézt legyőző Opos históriáját, valamint nemzetségének, a Koppányt megölő Wasserburgi Vecellin leszármazottainak a 11. század végéig ívelő genealógiáját Csóka elképzelésének megfelelően a somogyi tizedek történetével együtt dolgozhatták bele a gestába: erre — az apátság jogait igazolandó — akkor kerülhetett sor, amikor a 13. század elején Róbert veszprémi püspök, később esztergomi érsek⁹⁸ Pannonhalmától a tizedeket magának követelte.⁹⁹ A kérdéskörről ellentétesen vélekedett Kristó Gyula: szerinte a genealógiai passzus szerepelhetett már a 12. század derekán lejegyzett gestában is – ezért jutott el Vecellin utódainak, a későbbi Ják nemzetség tagjainak a felsorolásában krónikásunk éppen a 11–12. század fordulójáig.¹⁰⁰ Csóka argumentuma sem bizonyul tehát kikezdzhetetlen érvnek egy II. András-kori szerkesztés léte mellett.

A medievisztika olyan elemeket is felfedezhetőnek vélt a krónikakompozíciónak a 11. század végi történésekkel kapcsolatos híradásaiban, amelyek arra utalhatnak, hogy egy 13. századi átdolgozó — ahogyan történt ez a Gertrúd-

⁹⁶ „Huius uxor domina Constancia filia regis Aragonie Cesari Friderico per consilium apostolici copulatur et genuit filium Ladislaum” – Chronicon Dubnicense. In: *Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores. Vol. III. Ed. M[atthias] Florianus. Quinque-Ecclesiis 1884. 1–207.: 101.*; Krónikakompozíció 463.

⁹⁷ *Pauler Gy.*: A magyar nemzete története i. m. II. 604–605. Pauler elsősorban a Nagy Lajos, valamint Mátyás koráról, uralkodásáról adott többletinformációi révén elhíresült Dubnici Krónika bizonyosságát emelte ki. A passzust, amelyet a II. András-kori szerkesztést körvonalazó történész elmélete alátámasztására felhasznált, nem csupán az 1479 körül összeállított, a Budai Krónika családjához sorolt szöveg tartalmazza – igaz, az Aragóniai Konstancia fiára vonatkozó kitétel mindössze a Budai és a Dubnici Krónikákban lelhető fel. Vö. *Domanovszky Sándor*: A Dubniczi Krónika. Századok 33. (1899: 3., 4., 5.) 226–256.; 342–355.; 411–451.; *Uő.*: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39. (1905: 5., 6.) 397–419., 518–547.: 539–544.

⁹⁸ *Beke Margit*: Róbert (1226. március 13. – 1239. november 2. e.). In: *Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Uő. Bp. 2003. 98–103.*

⁹⁹ *Csóka J. L.*: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 537–546.

¹⁰⁰ *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia i. m. 10., 34. A 64. krónikafejezetben olvasható genealógiával kapcsolatos különféle álláspontokat l. *Thuróczy-kommentár 250. Bátor Opos történetéhez (101. caput)* vö. *Thuróczy-kommentár 355.*

merénylet esetében is — saját korának történéseit vetítette vissza a távoli múltba. A legitimitás és idoneitás problémakörének szentelt tanulmányában Kristó Gyula több krónikafejezettel kapcsolatban is igazolhatónak tartotta, hogy azok 13. századi átdolgozó keze nyomát viselik magukon. A Géza és László hercegek cselekedeteit idoneista szemléletben előadó 120. és 124. *caputot* a szegedi történész nem az ősgestából eredeztette. Úgy vélte, a fejezeteket II. András regnálásának elején önthették mai formájukba: olyan időben, amikor a király — öccsével való konfliktusának utólagos igazolására — fontosnak tartotta, hogy trónra való alkalmasságát mint uralkodásának jogalapját hangsúlyozza. András és Imre trónviszályának históriájával látta párhuzamba állíthatónak Kristó a krónikakompozíció Kálmán és Almos ellentétéről szóló elbeszélését (144. *caput*) is.¹⁰¹ Szükségtelen ehelyütt a legitimista, illetve idoneista beállítottságú krónikafejezetek keletkezési idejének bonyolult — részletesebb újratárgyalást érdemlő — problematikájáról szólnom: ennek bemutatása nélkül is felmerülhet bennünk a kérdés, vajon mennyire szükségszerű a 11–12. századi eseményekkel foglalkozó *caputok* egyes motívumaiban II. András-kori átdolgozást sejttenünk. Szovák Kornél a már említett 139. fejezet elemzése során vélte a részlet 13. századi lejegyzése mellett árulkodó nyomnak azt a Szent Lászlóval kapcsolatos megjegyzést, miszerint a királyt a német hercegek és fejedelmek, az összes báró és főúr közösen és egy akarattal megkérték arra, hogy fogadja el a császárságot.¹⁰² Hasonlóképpen császárságot — a konstantinápolyi latin trónt — ajánlottak fel több mint egy évszázaddal később II. Andrásnak.¹⁰³ Megjegyzendő, hogy míg Kristó — igaz, egészen más érv alapján — ugyancsak a 13. század első harmadából eredeztette a részletet,¹⁰⁴ a kutatás megfogalmazott egyéb álláspontot is: Veszprémy László a kérdéses beszámolót III. Béla-korinak tartja.¹⁰⁵

Bár az itt felsorakoztatott érvek egyike sem vethető teljes egészében el, a magam részéről — már csupán azért is, mert egy-egy krónikafejezet elbeszélése többféleképpen is interpretálható — a negatív Gizella-portré filológiailag is megerősíthető tanúságtételének kivételével valamennyi bizonyítékot halovány argumentumnak vélek csupán egy II. András-kori átdolgozás léte mellett. Legerősebben — ám korántsem egyértelműen — talán a Szent Erzsébettel kapcsolatos sorok vagy a 139. krónikafejezet látszanak egy 1205 és 1235 közötti interpolátor működésére utalni.

2. Érintenem kell mindezek után — mindössze igen röviden — az *egyéb, a 14. századi krónikakompozícióval filológiailag rokonítható elbeszélő szövegek* tanúságát is: vajon találhatunk-e ezen krónikákban olyan nyomokat, amelyek 13. századi gestaszerkesztésre utalnak? Bár tematikailag ehhez az egységhez tartozna, nem térek most újfent ki a Mügelin Henrik fordításában fennmaradt ma-

¹⁰¹ Kristó Gy.: Legitimitás és idoneitás i. m. 610–613.

¹⁰² „Unde mortuo Romanorum imperatore duces et tetrarche Theutonicorum cunctique barones et optimates communiter et concorditer rogaverunt ipsum, ut susciperet imperium” – Krónikakompozíció 416. A részlet magyar fordítását ld. Képes Krónika i. m. 92.

¹⁰³ Szovák K.: Szent László alakja i. m. 133–138.

¹⁰⁴ Kristó Gy.: Legitimitás és idoneitás i. m. 616.

¹⁰⁵ Veszprémy László: Középkori forrástanulmányok. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991: 3.) 58–79.: 75.

gyar történetre: a Gizella–Gertrúd-motívum kapcsán kifejtettem már, mennyiben alkalmas a német forrás egy 1213 utáni átdolgozás valószínűsítésére.

Szót kell azonban ejtenem a Zágrábi Krónika szövegéről.¹⁰⁶ a kútfő bizonyosságát Pauler Gyula építette be elméletébe. Pauler kimutathatónak vélt egy II. András-kori krónikaátdolgozást — ezt a redakciót nevezte *I. a)* krónikának —: a szerinte Kézai forrásául is szolgáló 13. század eleji gesta saját korának eseményeit aligha tartalmazhatta már, és elbeszélésében az 1205. esztendőnél nem juthatott tovább. Az Árpád-kor részletes feldolgozását nyújtó történész úgy látta, a 13. század első harmadában készült szerkesztés meglétét igazolhatja egyfelől a Zágrábi Krónika, amely a krónikakompozíció adataival éppen II. András uralkodásának elbeszéléséig egyezik. Alátámasztani látszik a hipotézist másfelől a Dubnici Krónika is: az ebben — illetve a krónikakompozíció családjának más szövegeiben is fellelhető — passzusról, amely Aragóniai Konstancia második házasságáról ad hírt, fentebb szóltam már.¹⁰⁷

A megfelelő egyházak 14. századi statútumaiba beillesztett, egymással rokonságot mutató Váradi és Zágrábi Krónikák ősforrásával kapcsolatban Domanovszky Sándor még úgy fogalmazott, hogy az archetypus a *Budai Krónika családjának azon változata lehetett, mely az V. István-korabeli szerkesztésektől már távolabb állott s a Sambucus- és Acephalus-codexekben maradt fenn.*¹⁰⁸ A két szöveg viszonyát máig ható érvénnyel Szentpétery Imre tisztázta 1934-ben. Megfigyeléseit dolgozata végén a következőképpen összegezte: *a Váradi Krónika szövege a Zágrábi Krónika nyomán, annak részben stílárís, részben a vatikáni kódex szövegéhez közelebb álló krónikasöveg alapján való átdolgozásával s helyi vonatkozású adatok betoldásával készült, és egyetlen olyan adata sincs, mely a régibb (a Zágrábi Krónikával közös) forrásnak a Váradi Krónika által való önálló használatára mutatna.* Míg a zágrábi textusra épülő Váradi Krónikának csekély forrásértéket kell tehát tulajdonítanunk, addig előbbi vonatkozásában Szentpétery — Hóman Bálintnak a Szent László-kori *Gesta Ungarorum*-ról vallott, a két szerkesztés tanúságtételét is felhasználó elméletét elfogadva — hangsúlyozta, hogy az néhány, a bővebb krónikákban fel nem lelhető és minden bizonnyal korai forrásból származó adata révén különös jelentőséggel bír a kutatás számára.¹⁰⁹

Ezzel kapcsolatban igen röviden annyit jegyeznék most csupán meg, hogy véleményem szerint — ahogyan a Hóman által bizonyosságul hívott egyéb forrásokkal kapcsolatban is beigazolódott, hogy nem kell mögöttük 11. század végi gestát sejtenuünk —¹¹⁰ a Zágrábi Krónika más kútfőktől eltérő információi sem vallanak feltétlenül valamely korábbi szerkesztésről. Még kevésbé látom igazol-

¹⁰⁶ *Chronicon Zagrabiense cum textu Chronici Varadiensis collatum.* Ed. Emericus Szentpétery. In: SRH I. 195–215.; Zágrábi krónika (1354). In: *Krónikáink magyarul.* Vál., ford. Kulcsár Péter. III/1. (Történelmi források) 37–41.

¹⁰⁷ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 604–605.

¹⁰⁸ *Domanovszky Sándor*: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39. (1905: 5., 6.) 397–419., 518–547.: 539–544., az idézetet l. 543.

¹⁰⁹ *Szentpétery Imre*: A Zágrábi és a Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 68. (1934: 9–10.) 410–425., az idézetet l. 425.

¹¹⁰ *Hóman B.*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* i. m. Vö. pl. *Latzkovits L.*: Alberik világkrónikájának i. m.

hatónak, hogy a 14. századi forrás olyan krónikáról árulkodna, amely éppen II. András uralkodásának elbeszélésénél szakadt volna meg.

Önálló momentumokat, egyéb elbeszélő forrásainktól való apróbb eltéréseket a korai históriáról szóló részbe ágyazva is találunk a textusban.¹¹¹ A magam részéről úgy látom, a kronológiai adatoknak — legyenek azok pontosabbak a krónikakompozíció információinál — nem kell feltétlenül kiemelt jelentőséget tulajdonítanunk: ilyen jellegű, a királyok uralkodási időtartamára vonatkozó feljegyzéseket több helyütt vezethettek, és nem kizárt, hogy Zágrábban is kéznél lehetett valamely királylista. Annál elgondolkodtatóbb a Szent István-i trónutódlás kérdésének tárgyalása szövegünkben: míg a krónikakompozícióban azt a torzult adatot olvashatjuk, miszerint András, Béla és Levente Szár László fiai voltak, addig a Zágrábi Krónika az eredeti hagyományt őrizte meg, és Vazul-fiaknak írja le a hercegeket. Mindez önmagában véve nem is lenne még annyira meglepő. A passzus specifikumát az adja, hogy Szár László gyermekének, egy bizonyos *Bonuzlónak* a nevét is fellelhetjük benne.¹¹² Hogy azután a névalak alapján mennyiben érdemes valóban korai — ha nem is 11. századi — hagyományt sejtünk a krónika mögött, azt erősen kérdésesnek látom.¹¹³ Kristó Gyula a hercegek Szár Lászlótól való származtatását — és Vazul királyi ősként való megtagadását — a 12. század közepére helyezte. A Zágrábi Krónika tanúságát — ahogyan Johannes de Utino késő középkori világkrónikájának ugyancsak Vazul nevét fenntartó passzusát — akképpen látta magyarázhatónak, hogy az eredeti hagyomány a 15. századig sem kopott ki a tudatból.¹¹⁴

A Zágrábi Krónika szövege, úgy vélem, aligha támogathatja tehát meg erősebb bizonyítékokkal az első pontban a 13. század eleji szerkesztéssel kapcsolatban elmondottakat.

3. Szóljunk végezetül arról is, hogy mennyiben segíthetnek az általunk feltett kérdés megválaszolásában — készült-e vajon krónikaátdolgozás II. András uralkodásának második felében? — a magyar elbeszélő tradícióról mindössze közvetetten árulkodó külhoni források! Ezen kútfők sorában szóltam már mind a Magyar–lengyel Krónikáról, mind pedig a francia ciszterci szerzetes, Albericus Trium Fontium világkrónikájáról.

Előbbi elbeszélésben, a Vegyes Krónika néven is ismert, pontatlanságai miatt mesés történetnek tekinthető magyar–lengyel históriában alighanem magyarországi hagyományra megy vissza — ahogyan azt fentebb kifejtettem már — Szent István feleségének portréja. Problematikusabb a 13. század első feléből ránk maradt alkotás honfoglalás-története: a kútfő előadásában a magyarok Attila vezetésével, a horvát–szlavón területek felől, ezeket leigázva érkeznek meg a Kárpát-medencébe. Kérdéses, mennyiben alapul ez az Attila-történet magyar tradíción.¹¹⁵ Korábbi dolgozatomban — hangsúlyozva, hogy ez ko-

¹¹¹ *Szentpétery I.*: A Zágrábi és a Várad Krónika i. m. 421–422.

¹¹² *Chronicon Zagrabiense* i. m. 206.

¹¹³ *Vö. Domanovszky S.*: A Pozsonyi Krónika i. m. 544.

¹¹⁴ *Kristó Gy.*: Szent István és családja i. m. 220.

¹¹⁵ *ChHP 9–22.*; *Ryszard Grzesik*: European Motifs in the Polish Medieval Chronicles. *Medium Aevum Quotidianum* 33. (1995) 41–53.

rántsem az egyetlen lehetséges magyarázat arra, hogyan kerülhetett a furcsaságokban egyébként is gazdag elbeszélésbe Attila figurája — úgy láttam, hogy a 13. század első felének (írott) magyarországi tradíciója talán gazdagodhatott az Anonymusnál magyar uralkodóként szereplő hun király történetének néhány, a Névtelen gestájának gyér tradíciójához¹¹⁶ képest újabb elemével.¹¹⁷ Az a teória viszont, amelyet kéziratolvasói dolgozatában Tóth Zoltán megfogalmazott, és amely szerint a hüntörténet fokozatos bővülését más forrásaink is tanúsíthatnák, aligha állja meg a helyét. Spalatói Tamás ugyancsak 13. századi lejegyzésű *Historia Salonitanája*¹¹⁸ vagy a késő középkorból ránk maradt Unrest-féle *Ungarische Chronik*,¹¹⁹ Laskai Osvát *sermói*¹²⁰ és a Knauz-krónikacsálád¹²¹ néven ismert rövidebb szerkesztések — amint azt a szakirodalom újabb eredményeinek tükrében magam is megvizsgáltam — korántsem támasztják alá a teóriát, miszerint 1213 után, ám még Kézai előtt Anonymusnál bővebb hagyományt jegyeztek volna le Attiláról.¹²² Lehetőségként mindez — a Magyar–lengyel Krónika tanúságát is figyelembe véve — nem zárható természetesen ki, ám Horváth János és Szűcs Jenő megállapításai a Kézai-féle hüntörténet egységes mi-voltával kapcsolatban aligha cáfolhatóak.¹²³

Albericus Trium Fontium krónikáját illetően Pauler Gyula a 19. század végén megfogalmazta már a sejtést, miszerint a franciaországi Champagne-ban lejegyzett forrás magyar értesülései a II. András-kori krónikaszerkesztés ismereté-

¹¹⁶ Vö. *Veszprémy László*: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991: 1.) 22–33.: 24.

¹¹⁷ *Csákó J.*: A Magyar–lengyel Krónika i. m. 328–331.

¹¹⁸ *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split.* Latin text by Olga Perić. Ed., translated and annotated by Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney. Budapest–New York 2006. (Central European Medieval Texts) 62.

¹¹⁹ *Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn.* Ed. [Franz] v. Krones. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 1. (1880: 3–4.) 337–372.; *Jakob Unrests Ungarische Chronik.* Ed. Adolf Armbruster. *Revue Roumaine d’Histoire* 13. (1974: 3.) 473–508. A krónikával kapcsolatos filológiai kérdésekhez l. *Mikó Gábor*: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? *Történelmi Szemle* 55. (2013: 1.) 1–22.

¹²⁰ A LXXVI. és LXXVII. *sermók* (*De sancto Stephano rege I. Et de electionis cognitione, ratione ac beati Stephani perfectione; De sancto Stephano rege II. Et divina providentia; ac quibus tenetur princeps*) szövegét Kertész Balázs gondozásában l.: <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/latinul/laskaiosvat> (letöltés időpontja: 2014. 04. 22.). Vö. *Kertész Balázs*: Laskai Osvát a magyarok pannóniai bejövételéről. *Anonymus gesztájának utóéletéhez.* *Magyar Könyvszemle* 121. (2005: 4.) 373–384.; *Uő.*: A honfoglalás története Laskai Osvát második Szent István-sermójában. *Magyar Könyvszemle* 122. (2006: 4.) 464–468.; *Uő.*: Laskai Osvát és a Karthauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Feltételezett elbeszélő művek használatának problémája. *Századok* 142. (2008: 2.) 474–490.; *Zsoldos Attila*: Elvesztett források, paraszt urak és Ottó herceg. *Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez.* *Századok* 142. (2008: 2.) 490–497.

¹²¹ *Chronica Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta.* Ed. Emma Bartoniek. In: SRH II. 321–345.: 327–328.; *Rokay Péter*: *Krónikatanulmányok.* Debrecen 1999. 149–179.; A krónikacsálád továbbá három, sem a kiadásban, sem Rokaynál nem szereplő variánsára l. *Mikó Gábor*: Mátyás király „krónikás könyve” egy 16. századi törvénygyűjtemény margóján. *Megjegyzések a Thuróczy-kódex történetéhez.* In: *Tiszteletkőr. Történelmi tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 574., 582–586.

¹²² *Csákó J.*: A hunhagyomány bővülése i. m. Vö. *Tóth Z.*: A Hun Krónika kialakulásának i. m.

¹²³ *ifj. Horváth J.*: P. mester i. m.; *Szűcs J.*: Társadalomelmélet, politikai teória i. m.

ről árulkodhatnak.¹²⁴ Felvetése azonban — ahogyan a 13. század eleji gestaredakcióval kapcsolatos teóriája is — feledésbe merült a kutatásban: a Magyar Királyság viszonyait is jól ismerő ciszterci szerzetes híradásait — Hóman Bálint nyomán — hosszú időn keresztül az ősgestára vezette vissza a történeti kutatás. Jellemző volt ez még akkor is, amikor Latzkovits László dolgozata révén megállapítást nyert, hogy a francia kútfő a magyarországi ciszterci rendtársaktól nyert tájékoztatásra — tehát szóbeli hírekre — építette beszámolóját.¹²⁵

Mivel magam másutt hosszabban is foglalkoztam a forrással, itt csupán a világkrónika magyar adataira vonatkozó legfontosabb észrevételeimet összegyzem. Nem vettem el Latzkovits téziséét a krónika háttérében felsejlő információk szóbeliségével kapcsolatban, ám a francia kútfőben olvasható Gizella-história alapján mégiscsak azt a sejtést fogalmaztam meg, miszerint a champagne-i szerzetes — közvetett módon — a II. András-kori gestaredakcióból kellett merítsen. Ahogyan azt fentebb kifejtettem már, a Szent István hitveséről szóló történet aligha szóbeli mendemondák formájában keringhetett a 13. század első felének Magyarországon: a históriát az elbeszélésében 1241-ig terjedő franciaországi forrás lejegyzésének idejére valamely krónikásunk minden bizonnyal írásba foglalta már. Albericust talán olyan hazai ciszterci szerzetesek informálták, akik a Gizella sötét portréját tartalmazó szerkesztést jól ismerték. A világkrónika egyéb momentumaival — így a Szent Istvánnak mindössze egyetlen fiáról (*filius unicus*) tudó hagyománnyal (*Szent István király [...] egyetlen fia volt a Hemericus nevű szent férfiú*), a szent király térítő szerepére vonatkozó megjegyzéssel (*maga a király térítette meg a magyarokat prédikálásával*), valamint azzal a részlettel, amely a szolgákat a katonáskodást megtagadók utódainak mondja (*az egész népet, mely nem ment velök ki a háborúba, szolgására vetették*)¹²⁶ — kapcsolatban is felmerülhet esetlegesen, hogy azok valamiféle 13. századi írott tradícióban is szerepelhettek: sokkal inkább a hipotézisek terén mozgunk azonban, mint a Gizella-ábrázolás esetében.¹²⁷

Meg kell végeznetül említenünk az 1270 körül összeállított Osztrák Ritmosos Krónika (*Chronicon rhythmicum Austriacum*) híradását.¹²⁸ A kútfő beszámol András és Imre belviszályáról: a passzus pártos színezetű, a beállítás a ké-

¹²⁴ Pauler Gy.: A magyar nemzete története i. m. II. 605.

¹²⁵ Hóman B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum i. m. 5–32. Hóman nyomán szintén írásbeli forrást feltételeztek többek között: Gericz József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp. 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) 53–56.; Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 647–672. Vö. Latzkovits L.: Alberik világkrónikájának i. m. 85–92.

¹²⁶ „Sanctus rex de Ungaria Stephanus (...) filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum” – Albericus 786.; „(...) ipse rex sua predicatione Ungaros convertit (...)” – Albericus 779. „Hii venientes in terra suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutum redigerunt” – Albericus 786. A részleteket Latzkovits László fordításában közöltem, l. Latzkovits L.: Alberik világkrónikájának i. m. 73–74.

¹²⁷ Csáková J.: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium i. m., kül. 520–521.; Uő.: A középkori történeti hagyomány mesés elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében. Fons 19. (2012: 4.) 435–462.: 452–454.

¹²⁸ Chronicon rhythmicum Austriacum. Ed. W[ilhelmus] Wattenbach. In: MGH XXV. 354–355.; RF III. 277.

sőbbi II. Andrásnak kedvez. A részletet elemző Körmendi Tamás szerint hipotézisként fogalmazható meg, hogy a külhoni krónika szerzője az eseményekről valami módon a magyar gestaszerkesztmény 1213 utáni redakciója alapján nyert tájékoztatást: aligha hihetjük, hogy a verses história összeállítója a csaknem hetven évvel korábbi történésekről szóbeli informátor közléséből kapott volna képet.¹²⁹ A gestaszerkesztés 1235 (1240) körüli változata — ugyancsak Körmendi megjegyzése szerint — tartalmazhatott már valamiféle híradást a Gert-rúd-merényletről is: ez az elbeszélés aligha lehetett azonban azonos a krónika-kompozíció ránk hagyományozódott szövegében olvasható, a királynét immáron — meglepő módon talán éppen az Osztrák Ritmusos Krónika hatására — kerítőként lefestő históriával.¹³⁰

A külhoni források során végigtekintve is akadnak tehát halovány — be kell azonban valljuk, minden bizonnyal másképpen is interpretálható — jelek, amelyek egy, a 13. század első harmadában keletkezett szerkesztés irányába mutathatnak.

Mit mondhatunk mármost, a szakirodalomban tárgyalt „bizonyítékok” részletes ismertetése után, arról a II. András-kori gestaátdolgozásról, amelynek körvonalait kimutatni kívántuk? Bár a dolgozat ezen egységében felvonultatott érveknek — az argumentumokat egyenként téve mérlegre — talán kevés meggyőző erőt tulajdoníthatunk, úgy vélem, a sok esetben halovány utalások együttesen mégiscsak alkalmasak lehetnek azon hipotézis fenntartására, miszerint II. András uralkodása alatt — a Gizella-portré tanúbizonyosságát elfogadva 1213 után — készülhetett Magyarországon egy, a korábbi gestát újrajró krónikásmű.

***

Írásomban azokat a bizonytalanságokat jártam körbe, amelyeket Kristó Gyulának a 13. század eleji gestaszerkesztéssel — avagy -szerkesztésekkel — kapcsolatos teóriáival kapcsolatban megfogalmazhatunk.¹³¹ Míg a 12. század utolsó vagy a

¹²⁹ Körmendi T.: Az Imre, III. László és II. András i. m. 61–62.

¹³⁰ Körmendi T.: Az Imre, III. László és II. András i. m. 43–45.; *Uő.*: A Gertrúd királyné elleni merénylet i. m. 200–202. Vö. még *Uő.*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle* 51. (2009: 2.) 155–193.: 177–181.

¹³¹ Szándékosan nem foglalkoztam dolgozatomban egyetlen kérdéskörrel, a krónika stílusvizsgálatának problematikájával: ez az a terület, amely alkalmasint hozhat még új eredményeket a krónikakompozíció szerkesztési fázisainak elkülönítésében. Bár a kérdésben elmélyedni nem kívánok, érdemes talán röviden felvázolnom a kutatás jelenlegi állását. Két szélső álláspontot ismertetnék csupán: Horváth János és Kristó Gyula teóriáit. Horváth 1954-ben úgy látta, hogy a krónika-kompozíció szövegében — a textus tartalmi és stilisztikai vizsgálata alapján — elválaszthatjuk egymástól az I. András-kori ősgestát, a Kálmán idejében összeállított *Gesta Ladislai regist* és a III. István-kori Névtelennek a 141. *caputtól* a 167. fejezetig terjedő, egységes fogalmatnak tekinthető alkotását. Mindezeket a vezérek névsorával, a jövevény nemzetségek bemutatásával, a kalandozások történetével — de talán az úgynevezett annalisztikus feljegyzésekkel is — az V. István-kori gestairó egészíthette ki. Ez utóbbi szerző, akinek személyét Györffy Ákos mesterrel azonosította (*Györffy Gy.*: *Krónikáink* i. m. 152–180.) — kis mértékben interpolálhatta a korábban készült *caputokat*. Bár egy-egy momentum 14. századi szerkesztés nyomát is magán viselheti, Horváth szerint — stílus tekintetében — az említett rétegek jól elkülöníthetőek egymástól: a későbbi krónikások a korábbi szövegekhez csekély mértékben nyúltak mindössze hozzá (*Horváth J.*: *Árpád-kori latinnyelvű i. m. 270–349.*). Lássuk, miben tér el mindettől Kristó Gyula koncepciója! Korábban felvázoltam már, hogy a szegedi történész jóval több krónikaátdolgozással számolt, mint a kutatás általában véve.

13. század első évtizedében lejegyzett krónikára, az ún. keresztény magyarok gestájára vonatkozó feltevés véleményem szerint igencsak ingatag talajon áll, addig, úgy vélem, szólhatnak megfontolások azon redakció léte mellett, amelyet a szegedi professzor a Gertrúd-merénylet utáni időszak termékének tekintett, és 1235 vagy 1240 környékére datált.

Hogyan látom mármost, a problémakör részletes áttekintése után, azokat a gestaszerkesztéseket, amelyeket a kutatásban oly sok bizonytalanság övez? Véleményem szerint logikus lenne úgy vélekednünk, hogy III. Béla idejében, valamint II. András korában (pontosabban 1213 és 1232/1235 között) készülhetett egy-egy krónikaszerkesztés. A III. Béla-kori redakcióra utaló jeleket dolgozatomban részletesebben nem vizsgáltam meg: kérdéses, hogy Műgeln textusának egy újabb elemzése segíthet-e vajon annak eldöntésében, hogy mely évtizedben — III. István regnálása alatt vagy valamivel később — alkothattott az 1160-as évekről információkkal bíró, ám a később trónra lépő Bélát már királynak tituláló történetíró. Elégedjünk meg ehelyütt mindössze annak leszögezésével, hogy az 1172-ben trónra lépő III. Béla uralma konszolidációt hozott: a stabilitás a történeti irodalom kibontakozásának is inkább kedvezhetett, mint a megelőző évtizedek politikai küzdelmei.

Ami mármost a II. András korára helyezett redakciót illeti, a fentiekben elmondottak — igaz, mindössze azt vizsgáltam meg, milyen súllyal is bírnak a szakirodalomban korábban napvilágot látott argumentumok — haloványan körvonalazzák mindössze azt a redakciót, amely 1213 és 1235 (1232) között jöhetett létre. A legerősebb érv a szerkesztés léte mellett kétségkívül Gizella királyné krónikabeli portréja: meg kell jegyezni, hogy Szent István gonosz feleségé-

---

Mindebből számunkra annyi fontos most csupán, hogy a 997 és 1167 közötti eseményeket elbeszélő egység több — legalább négy — szerkesztési fázisban keletkezett ugyan, ám szókincsét és stílusát tekintve mégiscsak homogén, mivel textusát ma olvasható formájában egyetlen 13. századi krónikás — a keresztény magyarok gestájának szerzője — alakította ki (*Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m.*). Kérdéses, vajon a krónikakompozíció szövegének részletekbe menő vizsgálata miféle szerkesztések körvonalait mutatná ki a Szent István uralkodásától a III. István regnálásáig terjedő egységben — már ha a többszöri átdolgozások és a feltételezhető interpolációk nem nehezítenék meg túlzottan, hogy a nyelvi elemzés a krónikakutatás számára is használható eredményre vezessen. (Különösen nehéznek tartom a feladat elvégzését, amennyiben Kristó feltevésének megfelelően valóban számolnunk kell egységes kései átszerkesztéssel.) Ilyen analízis hiányában egyetlen megjegyzést tartok még szükségesnek megtenni: amennyiben valóban működött egy, a gesta megfelelő *caputjait* átdolgozó krónikás, akkor el kellene döntenünk — mivel a keresztény magyarok gestájának kristói tézisént fentebb problémásnak láttam —, hogy mikor is kerülhetett sor egy ilyen átíráshoz (vagyis mikor készülhetett a 996 és 1167 közötti időszak történetének többé-kevésbé homogén szövege). Vajon születhetett ez az egységes mű III. István (vagy III. Béla) korában? Esetleg a hipotetikus II. András-kori krónikáiról hozható a vállalkozás összefüggésbe? Netalán lehet az átdolgozás valamivel későbbi is? (Kristó Ákos mester és az 1240 körüli interpoláció közé is beiktatott még egy redakciót: ez a jövevény nemzetségeket illesztette volna be a krónikatörzsbe.) Kérdéses, a nyelvi elemzés mennyiben válaszolhatja meg a kérdést — már csupán azért is, mert olyan textust elemezhetünk csupán, amely éppen a feltételezett redakciók korszakáról nem ad információt. A feljegyzések, mint az a krónikakutatásban jól ismert, az 1160-as évek történéseitől válnak évkönyvszerűekké: nem zárhatjuk természetesen ki, hogy létezett részletesebb szövegezés ezen időszakok vonatkozásában — a magam részéről valószínűnek tartom, hogy ez így volt —, ezek a passzusok azonban nem maradtak fenn. Már csupán ezen tény miatt is lesz mindig pusztá hipotézis bármilyen, a 13. század utolsó harmada előtt készült gestaszerkesztésre vonatkozó elmélet.

nek rajza sem kifejezetten II. András-kori átszerkesztésre utal azonban, hanem csupán egy, a Gertrúd-merénylet után keletkezett redakcióra (ez az átdolgozás lehetne akár IV. Béla-kori is). Hogy a krónikakompozíció ezen *caputját* mégis II. András alatt dolgozhatták át, azt valószínűsítheti — amennyiben nem a szóbeliségben kialakult, hanem írásban kiformalódott tradícióval számolunk — az Albericus Trium Fontium történeti munkájában (1251 előtt), valamint a Magyar-lengyel Krónikában (1220-as–1230-as évek fordulója) jelentkező királyné-portré. Egy III. Béla-kori és egy II. András-kori átdolgozást sejtve Kristó kései hipotézisétől (1994, 2002) mindössze haloványan térek el: a 12. század végén – a 13. század első felében ugyancsak két redakciót gyanítok, ám ezeket a szegedi történésznél valamelyest korábbra — 1210 helyett III. Béla idejére, illetve 1235/1240 helyett 1213 és 1235 közé — helyezem.

DID ANDREW II HAVE A CHRONICLER?

Remarks on the Problem of the Reworking of the Old Hungarian *Gesta* in the Early 13th Century

by Csákó Judit
(Summary)

The present study examines the possibility of the existence, as once supposed by Gyula Kristó, in thirteenth-century Hungary of a chronicler, who would have continued the narrative of the earlier court *gesta* by more or less reworking it in the process. The question it seeks to answer is whether there may have been anyone to take up the thread of the main chronicle in the court of Andrew II, alongside the Anonymous notary, who cast Hungarian prehistory in the form of a fabulous story.

At first, I have gone through the opinions which Kristó himself had consequently formulated with regard to the problem of different chronicle redactions; for the eminent medievalist from Szeged put forward divergent views in his various works. While he initially counted with but one single redaction, put to writing in the first decades of the 13th century, which he alternatively dated to the beginning and the end of Andrew II's reign, later in his life he also conjectured two reworkings of the chronicle within the same period. Whereas the first of these, referred to in the wake of the Riccardus-report as the *gesta* of the Christian Hungarians, he imagined to have been the work of an early-thirteenth-century author, the latter he placed either to the end of Andrew II's reign or to the beginning of Béla IV's. In his view, it must have been then that, under the influence of the assassination of queen Gertrude, the chronicler drew the very unfavourable picture of the consort of Saint Stephen, projecting the vices of the Meranian queen back onto Gisela, likewise of German stock.

In my analysis, I at first examined those arguments which were supposed by Kristó to attest the existence of a chronicle-continuation, the redaction referred to by Kristó as the *gesta* of the Christian Hungarians, written in the early 13th century. I have come to the conclusion that no argument whatsoever proves beyond doubt the existence of a *gesta*-redaction whose compilation could be dated to the beginning of Andrew II's reign.

Then, I pondered the arguments which may support the existence of a redaction made somewhat later – after the assassination of Gertrude. At this point I involved into the analysis considerations which were not raised by Kristó. While the chronicle research in general does not reckon with any other thirteenth-century redaction prior to the *gesta* from the age of Stephen V, some scholars alongside Kristó – before all Gyula Pauler, Lajos Csóka J. and Kornél Szovák – did hold the opinion, based either on a close inspection of the text of the chronicle composition itself, or on the evidence provided by other texts, that a continuation of the chronicle may indeed have been prepared during the reign of Andrew II. As for the supposed proofs put forward in the philological literature, however, I am of the view that they in fact only very vaguely hint at the existence of the redaction in question: the most founded among them is probably the darkly coloured picture of

queen Gisela in the chronicle, which, as is apparently underpinned by the chronicle of Heinrich Mügeln, can hardly have been made before the attack on Gertrude.

The theories about the early-thirteenth-century *gesta* redaction(s) have thus proved utterly problematic. Although I do not reject the possibility of a redaction prepared during the reign of Andrew II, contrary to Kristó I think that there is no reason to count with more than one redaction, presumably written in the second half of the reign.